Державний комітет України з фізичної культури і спорту
Львівський державний інститут фізичної культури

Кафедра українознавства

Падовська О. М.

Українська та зарубіжна культура

Розділ І:
Теоретичні основи культури

Конспект лекцій

Львів 2001

Уклала
Олена Падовська, кандидат мистецтвознавства

© Падовська О.М.

Зміст

Вступ 2
Тема 1. Поняття культури, її сутність та структура 3
1. Предмет і методологічні основи курсу 3
1.1. Предмет і завдання курсу. 3
1.2. Методологічні засади і джерела вивчення культури 4
2. Культура як предмет наукового аналізу 7
2.1. Поняття та визначення культури 7
2.2. Історична еволюція поглядів на культуру 11
3. Структура та функції культури 19
3.1. Форми та функції культури 19
3.2. Культура і цивілізація 23
Тема 2. Українська національна культура 26
1. Загальнолюдська та національна культури 26
1.1. Культура світова і національна 26
1.2. Проблема світової культури у "загальнолюдському" та "інтернаціональному" контекстах 27
1.3. Національна природа культури, джерела та носії національно-культурного процесу 28
1.4. Об'єктивні ознаки нації 30
2. Самобутність української національної культури 34
2.1. Національна культура та мова (мовні та психологічні особливості українців) 34
2.2. Передумови формування українського етносу 36
3. Зміст, головні напрямки і проблеми національно-культурного відродження України 38
3.1. Визначення української культури, її феномен, структура, найважливіші риси та складники 38
3.2. Завдання і напрямки національно-духовного Відродження України в сучасних умовах 40
Література 43
Терміни для повторення 44
Іменний перелік згаданих в розділі осіб 45

Вступ

Глибокі зміни в Україні і світі на початку третього тисячоліття привертають увагу до проблем національно-духовного відродження та шляхів подальшої еволюції цивілізаційних процесів. Всебічне оволодіння культурними здобутками нації і людства є важливим чинником виховання особистості сучасного типу, справжнього патріота і громадянина України.

У цьому контексті особливого значення набуває викладання у вищих навчальних закладах курсу "Українська та зарубіжна культура". Його завдання - сформувати у студентської молоді цілісні уявлення про зародження та основні стадії розвитку цивілізації, про унікальну культурну спадщину українського народу та її світове і європейське значення.

Пропонований конспект лекцій розроблений згідно з навчальною програмою, враховує накопичений в останні роки досвід викладання курсу як у ЛДІФК, так і у інших навчальних закладах. Зважаючи на великий об'єм матеріалу, 11 тем курсу подаються у розділах, пов'язаних за змістом.

Так, перший розділ включає дві теми, які всебічно розкривають теоретичні питання курсу, готують студента до вивчення найважливіших етапів еволюції цивілізації від найдавніших часів до наших днів. Конспект лекцій розрахований на 4 навчальні години і стане у пригоді як студентам стаціонарної, так і заочної форм навчання. Текст, побудований за принципом посібника-хрестоматії, дасть можливість підготуватися до семінарських годин, а вказана література розширить обрії вивчення курсу.

Посібник розрахований, насамперед, на студентів вищих навчальних закладів, які готують фахівців у галузі фізичного виховання і спорту.

Все йде, все минає, - і краю немає...
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень і мудрий нічого не знає.
Живе...умирає...Одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю...Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав...
Тарас ШЕВЧЕНКО, "ГАЙДАМАКИ"

Тема 1. Поняття культури, її сутність та структура

2 години

1. Предмет і методологічні основи курсу

1.1. Предмет і завдання курсу.
1.2. Методологічні засади і джерела вивчення культури.

2. Культура як предмет наукового аналізу.

2.1. Поняття та визначення культури.
2.2. Історична еволюція поглядів на культуру.

3. Структура та функції культури.

3.1. Форми та функції культури.
3.2. Культура і цивілізація.

1. Предмет і методологічні основи курсу

1.1. Предмет і завдання курсу. Вивчення різних періодів життя багатовимірної історії давніх народів і сучасних нам культур та їх різновидів – спосіб до прилаштування у сьогоденні. Можна шукати стану, аналогічного сучасному, в минулому. Приклад: а) Смерть – межа, яку спіткали всі коли-будь сущі; б) Болючий час змін – не поодиноке випробування для тебе і твоїх сучасників, а мав аналоги в минулому і був подоланий.

"Оповідь про випробування інших людей є найпереконливішою, а чи ж не єдиною научителькою, що настановить нас мужньо перетривати мінливість долі." **Полібій** (бл.200 – бл.123 до Р.Х.).

"Не знати, що сталось до твого народження – значить на все лишитись дитиною. И справді, що то є життя людини, коли пам'ять про дії

минувшини не в'яже з життям кревних?" ***Марк Тулій Ціцерон*** *(106-43 до Р.Х.).*

Знання предмету української та зарубіжної культури потрібне, щоб збагнути важливість питань культури для буття нації та для життєдіяльності людини, пізнати досвід старших поколінь і порівняти його із особистим. Розуміння передбачає наявність знань. Вивчення курсу має шліфувати інтелект, спонукати до всестороннього розвитку індивіду і осягнення загальнолюдських цінностей. Метою вивчення курсу є надання студенту необхідного теоретичного мінімуму, що сприятиме виробленню **світогляду** – системи знань про культуру і світ, замість випадкової інформації культурологічного плану. Засвоєння основних напрямних розвитку культури дозволить студенту самостійно аналізувати і трактувати численні явища і речі, укладати їх у логічній послідовності. У процесі опанування дисципліною в свідомості має вибудуватися своєрідний каркас, про чуттєво-емоційне забарвлення та наповнення якого кожен дбатиме самотужки упродовж життя. На поч. XX ст. 23-річний професор з Відня ***Отто Вейнінгер*** сказав: "Культура все лишається ідеалом, до якого прагнемо наблизитися. Сягнути ідеалу може тільки одинак, а не компанія, яким би маршем вона не просувалася".

Культурі нації передує культура індивідуумів, які пізнають себе й звертаються до себе, як до найвищого. В наш час немає цілковито "некультурної" людини. За французьким культурологом ***А. де Бенуа***. "Даремними були б пошуки людини до культури. Людина і культура нерозривні, як рослина і грунт, на якому росте. Появу людини на арені історії слід розглядати як феномен культури". Протилежністю культурної людини є варвар, бо, живучи в суспільстві, кожен осягає певний культурний рівень. Дії, що заперечують культуру, себто скеровані на її руйнацію, називаються **вандалізмом**. Троїстий його вияв:

а) фізичне знищення (вчинок Герострата);

б) порушення систематизації, класифікації, кодифікації, що унеможливлює процес культурпізнання (вольова передача книг бібліотеки Осолінеуму (ім. В.Стефаника НАНУ) Польщі у повоєнний час; нищення книг обліку в музеях з метою вилучення і привласнення експонатів; розвал кіномистецтва в Україні);

в) падіння або недостатньо сучасний рівень освіти. Порушення зв'язку із культурними набутками минулого робить їх непотрібними, спричиняє деградацію культури.

1.2. Методологічні засади і джерела вивчення культури. Знання дисципліни "Українська та зарубіжна культура" – необхідна умова удосконалення духу. Культура особистості – динамічна структура, здатна як до зросту, так і до змаління в бік повної стагнації. На особистісному рівні можливі явища вандалізму, коли людина руйнує власну культуру пияцтвом, наркоманією, свідомою відмовою від культурного зростання. Скочу-

вання до печерного рівня прискорюється згубним впливом середовища, недоліками виховання, неможливістю подальшого засвоєння культурних цінностей через відсутність здібностей, маразмом. Та все ж вирішальним є суб'єктивний фактор, бажання і воля особи.

N.B.: Біблійний приклад із драбиною Якова (зупинка рівнозначна падінню), що потрактовується як символ вдосконалення.

Мистецтво (а, насамперед, з художньою культурою матимемо найбільше до діла) супроводжує людство ще з доісторичних часів. Навчити людину любити художню культуру неможливо без її бажання. Для духовного зросту треба докласти зусиль. Кожен сам мусить вчитуватися, вслухатися, вдивлятися і, головне, вдумуватися у твори Великих. Для зустрічей із виявами художньої культури існують культурологічні установи. Відвідування виставкових та постійних експозицій музеїв, вистав, концертів (не лише естрадних), філармонії, Львівської опери, органних залів – необхідна пожива для душі. Як із харчем, котрий можна смакувати чи байдуже поглинати (останнє не дасть користі), так само з художньою культурою: її високими виявами насолоджуються або задовольняються поверховим збудливо-розважальним шаром, що послужливо нав'язує блакитний екран. Естетична насолода і розвага – різні речі.

Художня культура – не примха обраних шаленців, що попри все малюють, віршують, укладають музику. Без неї не існувало б ні життєвих вигод, ні правил, ні ліків. Розум людини був би інакше влаштований без мистецтва. Чи існує модельєр або ж інженер-машинобудівник, що не кохався б у малярстві? Чи здатен зцілювати той, хто нічого не тямить у музиці? Окрім того, що лікарі дуже музикальні, серед них є ще й відомі письменники, найбільші знавці психології, (В.Вєрєсаєв, А.Чехов, І.Бунін, Р.Горак, В.Івасюк – учні Ескулапа, дали клятву Гіпократа).

Не читавши романів, не станеш ні адвокатом, ані слідчим. Комерсант, який не пам'ятає віршів, приречений на банкрутство. І аж ніяк не випадає бути політиком, коли не вмієш співати в хорі.

У списку рекомендованої літератури – підручники, яких рясно на полицях книгарень. Нами виділені ті, які відповідають програмі курсу і ті, що можна знайти у бібліотеці ЛДІФК. Підручник оповідає про суть визначних культурних явищ, ставить певні хронологічні рамки, але тамуючи спрагу знань, все ж не долає естетичного голоду. Тож чи є поживою сама тільки вода? Здалека пізнати духовного дистрофіка, який упродовж двох семестрів послуговувався лише конспектом лекцій та підручником. В процесі вивчення курсу слід активно і з користю використовувати свій вільний час: відвідувати численні культурні заходи міста; долучатися до підготовки та проведення літературних вечорів інституту; знайомитися з матеріалізованими витворами людського генію: картинами, поезією, статуями, романами, операми, концертами, книгами та альбомами про мис-

тецтво, телевізійними та комп'ютерними програмами з окремих питань культури, монографіями про художників, композиторів, письменників, спортовців. Для опанування всього об'єму культурологічної інформації, яку пропонує сьогодення, у пригоді стануть настанови викладача й підручник.

Осібний блок потрібної до вивчення предмету інформації містять словники, енциклопедичні видання – УРЕ у 3-х т.; "Історія українського мистецтва" у 6-ти т.; "Енциклопедія Українознавства" за редакцією **Володимира Кубійовича** (1900-1985), 3 томи загальної частини та 11 томів словникової частини, де інформація вміщена за алфавітним порядком.

Для вивчення курсу "Українська та зарубіжна культура" видано багато посібників. З-посеред них рекомендуємо обрати як базові до вивчення предмету наступні:

1. Історія світової культури: Навч. посібник // Л.Т.Левчук, В.С.Грищенко, В.В.Єфименко та ін.-К.:Либідь,1994
2. Історія української культури // За ред. І.Крип'якевича. - К.: Либідь, 1994.
3. Історія української та зарубіжної культури. Навч. посібник // За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. - К.: Вища школа. Знання, 1999.- С.7-20
4. .Курс лекцій з української та зарубіжної культури: Навч. посібник // За ред. Цюбова Л.В. - Львів: Львівська політехніка, 1997.- С.4-20.
5. Семчишин М. Тисяча років української культури. - К., 1993.
6. Теорія та історія світової і вітчизняної культури/ Н.Я.Горбач та ін. - Львів: Каменяр, 1992.-С.4-46
7. Теорія та історія світової і вітчизняної культури/ А.К.Бичко та ін. - К.: Либідь, 1993.- С.7-63.
8. Українська та зарубіжна культура. Навч. посібник // За ред. проф. М.М.Заковича. – К.: Знання, 2000.- 622 с.

2. Культура як предмет наукового аналізу.

2.1. Поняття та визначення культури. Слово культура латинського походження і в буквальному перекладі означає – обробіток, освіта, розвиток. Коли приглянутися **етимології** (звучання) слова, виразно побачимо різницю в його прочитанні:

- матеріалістичне потрактування культури, як похідної від матеріально-виробничої діяльності людей в самому слові вбачає похідне від лат. colo та colere – вирощувати, обробляти. Звідси твердження, що від праці на землі культура поширилася на інші види людської діяльності;
- теологічне поєднання значення слова культура із лат. cult – догляд, вшанування – дає ключ до розуміння його у контексті віри, традиції, змісту буття, дарованого Вседержителем. У цьому погляді відчутне прагнення поєднати природне і соціальне життя із духовністю, зосередитися на культі. Звідси релігія – вищий вираз духовності.

Спершу слово існувало у сполуці з іншими. Так, праця **Марка Порція Катона** (234-149 до Р.Х.) про сільське господарство має назву "De agri cultura". Відомий вислів римського оратора і філософа Ціцерона "cultura anim autem philosophia est" (але культура духу є філософія) у листах "Тускуланські бесіди" (45 р. до Р.Х.). У початковому тлумаченні термін не позначав якогось особливого предмету, стану, змісту, а пов'язувався із діями, скерованими на зміну чогось: культура духу, культура розуму. Згодом культуру стали розуміти як "людяність" – те, що вирізняє цивілізовану людину від дикуна. Як означення проміжної ланки між людиною і Богом у 1684 р. це слово вжив німецький теолог **С.Пуфендорф**. З XVIII ст. слово входить у науковий обіг як самостійний термін.

Світ культури, будь-який її предмет або явище сприймаються як результат діяльності людей – перетворення даного безпосередньо природою. При розгляді поняття "культура" впадає в око його виключна багатозначність, неокресленість, багатоманітність застосування. Ще у 1960-х рр. американський культурознавець **Альфред Кребер** (1876-1960), аналізуючи лише американську культурологію, зафіксував 237 дефініцій (визначень) цього поняття. Підрахунки застаріли, оскільки теоретична зацікавленість до дослідження культури невпинно зростає, а кількість спроб її означень збільшується у геометричній прогресії. Але всі вони сходяться у тому, що культура – те, що відрізняє людину від тварини і є характеристикою людського суспільства; – те, що не успадковується біологічно, а виховується; – це закодований досвід нації.

У повсякденному житті культура уявляється вкарбованим у свідомість зразком до наслідування. Вона потрактовується

а) як те, що характеризує якості людини у сфері соціальної поведінки і обіймає такі риси, як тактовність, вирозумілість і повагу до оточуючих

людей, гречність, вміння визначити міру вчинку: "Ви некультурно себе поводите";

б) як тотожне освіченості, синонімічне **ерудованості** (накопиченій інформації) поняття, поставлене на один щабель із внутрішньою інтелігентністю;

в) як характеристика якісного стану певних явищ : "культура мовлення", "культура побуту";

г) як щось, притаманне виключно міському життю на противагу провінційному – протиставлена сільському патріархальному трибу урбанізація.

Поняття культури контекстуальне, бо багато в його розумінні залежить від того, у яке змістове поле воно входить. Ось декілька аспектів застосування лексеми:

1. Умовно-термінологічний ("культура тканин", "культура голосу у співака"), за яким слово у сполуці з доповнюючим творять термін службового характеру;

2. Антрополого-археологічний: у антропологів для означення межі, яка відділяє викопного предка від власне людини; в археологів;

3. Етнографічний: у етнографів, що за матеріальними пам'ятками та звичаями й традиціями вивчають розвиток певного народу на всіх етапах його історичного буття;

4. Соціологічний: за яким від абстрактного через емпіричні дослідження до конкретного визначається рівень культури, її стан на основі соціологічних опитувань, анкетування;

5. Пов'язаний із розвитком тіла людини: коли "спорт", "фізична культура", "фізична рекреація" є компонентами, що творять цілісне поняття "фізичної культури";

6. Семіотичний: сприймається як система надіндивідуального інтелекту, що продукує інформацію й становить антиентропійний механізм людства (чинить із звуків музику, із хаосу – порядок);

7. Суспільно-правовий: у практиці державного життя цим словом іменується сфера державного управління. Відповідні наіменування мають і державні органи, що виконують ці функції (міністерства культури та їх органи на обласному рівні).

Загалом терміном ми можемо:

а)фіксувати відмінність людської життєдіяльності від біологічних форм існування;

б)фіксувати якісну відмінність історичних конкретних форм діяльності людини на різних етапах суспільного розвитку в межах конкретної епохи, суспільно-економічної формації, етнічної спільноти (первіснообщинна, європейська, антична, українська);

в)фіксувати особливості свідомості і поведінки людей в конкретних сферах суспільного життя (політична, мовленнєва);

г)фіксувати спосіб діяльності соціальної групи (робітнича, світська, масова);

д)фіксувати спосіб життя окремої особи (власна).

Цей далеко не повний огляд тільки підкреслює багатогранність і поліфункційність поняття "культура", "не замкненість", "ситуативність", "відкритість" у його потрактуванні.

Найчастіше культуру розглядають як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною. У визначенні відобразився технологічний (діяльнісний) підхід. При цьому легко визначити: що є культурою і що нею не є. Античний філософ **Демокріт** вважав культуру "другою натурою". Культура – все рукотворне. Природа створила людину, а та вже будує культурний простір. Тим виправдовується хижацько-споживацький характер стосунків між людиною і природою. Але без природи не було б і культури.

Для вивчення культури необхідно засвоїти ряд найчастіше вживаних термінів, які становитимуть в подальшому наш інструментарій.

Світ сповнений **фактами культури**. Конкретні факти звуть квантами Переважно масмо справу із фактами матеріального характеру. **Артефакт** – утворення чи процес штучного походження – поняття протилежне органіці. Жодна природна річ не входить у нашу свідомість без культурної форми. За **П.О.Флоренським** (1882-1943) ми не бачимо просто зорі, а сприймаємо їх крізь призму міфів, теорій, понять, вже складених культурою. Артефактом може бути річ матеріальна (те, що можна взяти до рук, встромити палець, як Хома невіруючий) і цілком уявна. Так, йогічна культура нібито артефактів немає. Йог розвиває власні спіритуалістичні та психологічні ресурси і при цьому нічого рукотворного не виникає. Та ці досягнення входять до скарбниці культури. Значущими для майбутньої діяльності можуть бути тільки ті факти, що мають причинну, предметну та часову характеристики. Такі факти поділяють на **прецеденти** (зразки до діяльності) та **правила** (відбитки норм діяльності). Кожен з них має свій **хронотоп** (час і місце дії). Усі факти **унікальні** (неповторні). Ці риси роблять факт культури носієм історії стилю. **Стиль** – нова форма і зміст вчинків людини. Стиль виявляє і становить рушійну силу розвитку та еволюції суспільства, поновлює суспільне буття. Прагнучи нового, людина оглядається у минуле, шукаючи там прецедентів, які могли б підтримати новий стиль. Так, епоха Відродження у відкриттях перспективи, у формотворчих пошуках, у знанні анатомії, в умінні пластично відтворити образ спиралася на зразки античності, забуті і часи Середньовіччя, як язичницькі.

За культурологом **Юрієм Рождественським**, подаємо основні закони культури :

1. Новий факт культури не знищує попередніх, що вже введені в культуру.

2. Факти культури, що групуються у часі і включають усі форми і види культури, становлять структурну єдність. Вона зветься **стратом**.
3. Поява нового страту призводить до розвитку та переструктурування більш давніх стратів. Переструктурування старих стратів культури має назву **еволюції культури**. Процес еволюції стихійний, але підлягає упорядкуванню установами культури.

Приклад: Народна фізкультура – вправи, змагання, гігієна. Створення античної гімнастики передбачає організацію освіти у гімназіях з виокремленням видів фізичної культури (пентатлон) та вправ. Антична гімнастика не знищує народних видів фізкультури, а передбачає створення олімпійських міських ігор, організацію і фіксацію результатів, зв'язок між ними.

Культуру не можна уявити без людини. Людина творить культуру в процесі життєдіяльності, а культура, в свою чергу, творить людину: людина в ній живе.

Відомий український поет і культуролог **Євген Маланюк** (1897-1968) писав, що під словом "культура" розуміємо все те, що створене людиною. Ключовим у визначенні стало слово "творення". Необхідно збагнути суть творчого процесу. Бобри будують загати на річках, бджоли виготовляють стільники із ідеально вивіреною геометрією чарунок, мурахи зводять складну за конструкцією піраміду-мурашник. Хоч і бобри, і бджоли, і мурахи здатні "творити" таке, чого в природі немає, але то неусвідомлена мудрість інстинкту. У людини здатність творити – Божий дар, що приходить звища. Людина – не біологічна, а соціокультурна істота.

Відомі культурологи **Я.Щепанський** та **Ю.Лотман** – представники американської школи, розуміють під культурою сукупність генетично неспадкової інформації в галузі поведінки, яку нагромаджують, зберігають та передають від покоління до покоління. Коли з позицій виховання ми не будемо Мауглі вважати причетним до людської культури, той виняток лиш підтверджуватиме правило. Де є суспільство, там існує і культура. Культура – світ, збудований людиною, надбудова, вищий шар Землі, що подібно до атмосфери огортає планету. Культура – міра людського в людині та суспільстві.

Культуру часто визначають як історичну пам'ять, ототожнюють з тим, що лишилося від життя народів, із сумою проекцій її буття на землю. Кожна "культура" оцінюється в залежності від того, скільки життів окремих індивідуумів та націй вмістилося в одній проекції. Та не завжди кількісний вираз культурного минулого визначає сутність культури людини. Історична пам'ять мусить бути дієвою. Академік **М.С. Каган** стверджував, що людину треба іменувати не **Homo Sapiens** (людина розумна) чи **Homo Ludens** (за Гейзінгою – людина, яка бавиться), а **Homo Vaber** (людина, яка створює) або **Homo Agens** (людина, яка діє). Судімо по ділах, не за словами чи намірами.

Іспанський шляхтич відмовився від зради, що йшло б у розріз із його совістю і свідомо обрав смерть, бо тридцять колін його роду не дозволяли переступити через моральний кодекс честі.

На тлі того вчинку легше розмежувати культуру і ерудованість. Ні начитаність, ні освіта не здатні замінити вродженої шляхетності, родинного виховання змалечку. Навіть високоосвічена ерудована людина може стати вбивцею. Чи можемо ката назвати культурною людиною? Так, як він діє за правилами суспільства, що у ньому живе (приклад львівського ката). Ні, коли людина не має гальма і, як кажуть, "Бога в серці".

В енциклопедії українознавства: культура – вдосконалення світу довкола нас і світу в нас самих, творення і плекання цінностей духовного і матеріального характеру. Тип творення моделі світу є тим вікном, крізь яке культура певного народу чи визначеного історичного відтинку є легко впізнавана. І особливо характеризує культуру уявлення про основну світову подію. Погляд на створення світу, її модель, особливо рельєфно віддзеркалений у мистецтві, народній творчості. Він впливає на усі соціальні інститути, є відбитком місця людини у світі (ставлення до природи, суспільства, самої себе та оточуючих, спосіб розуміння людиною змісту життя і творчості). А зорієнтована певним чином культура дозволяє сформувати думку про життя суспільства і направити її на вирішення конкретних нагальних питань.

2.2. Історична еволюція поглядів на культуру. Розуміння культури упродовж історії людства на певних етапах одержувало своєрідні потрактування різними типами культури. Давньокитайською традицією для належності до загальнолюдської культури був визначений принцип "жень" – людяність. Для означення цивілізованості, письменності – "вень". У давній Індії одним із основоположних культурних понять була "дарма" – моральний зразок до наслідування. Моральність – вкорінена у давнині традиція.

Для виховання в людині шляхетних рис у народних традиціях існують повчання, поширені у казках та переказах. Так, в уста легендарного короля Кормака ірландська народна мудрість вкладає наступні слова: "Я слухав ліс, я споглядав зорі, я німував у натовпі, я говорив із людьми, я був сумирним на банкетах, я був запальним у боях, я був ніжним у дружбі, я був великодушним із слабкими, я був непохитним із сильними. Я не був зверхнім, хоч був сильний; я не обіцяв нічого, хоч був багатий; я не хизувався нічим, хоч багато у чому сягнув досконалості; не ганив, а хвалив; не просив, а давав." Про звичаї, що їх слід дотримуватися юнакові: "Не смійся над старим, якщо молодий; і над убогим, якщо багатий; і над кульгавим, коли звинний; і над неосвіченим, якщо сам вчений; і над тупим, якщо мудрий. Не будь зарозумним, ні аж надто дурним. Не будь надто самовпевненим, ні надміру сором'язливим. Не будь надто гордим, але й

заскромним. Не просторікуй, але й не мовчи. Не будь надміру суворим, але й не безмежно добрим. Від дуже розумного багато очікують; самовпевненого уникають, а дуже скромного не поважають. На балакуна не зважають, а з мовчуном не рахуються. Як будеш надміру суворим, від тебе відринуть. Як будеш надто добрим, тебе розчавлять."

Європейська думка із античністю включно перебувала у пошуку поняття до означення приналежності людини до певної соціальної спільноти. Елліни-греки створили унікальну систему освіти, яка формувала не вузького спеціаліста з певної галузі, а всесторонньо розвинуту особистість. Йшлося лише про вільнонародженого громадянина певного міста-держави, не про раба.

За часів Середньовіччя комплекс значень поняття "культура" розгортається головно в бік потрактування його, як культу. Слово значило здатність людини розкрити власний творчий потенціал у пізнанні Бога й злитті із Всевишнім. Зародилося уявлення про лицарство, як своєрідний культ доблесті, честі і гідності. Найчастіше культуру асоціювали із міським способом життя. Не саме виховання вважали шляхом до гармонії і порядку, але постійне досконалення особистості. Особливою повагою користалася книжна ученість, освіченість. Шаноба до книг, особливо до Біблії зросла. Нове розуміння культури дало людині усвідомити свою унікальність: Бог створив людину, її безсмертну душу.

Зміни (поступ в археології, вивчення народної культури та мистецтва, описи мандрівників про культури інших неєвропейських народів, відомості про інші мови) вказують європейцям нові шляхи для усвідомлення своєї культури. Відродження повертає притаманне античності бачення культури у досконалості людини. Тепер поняття виявляло активне творче єство людини, яка прагне гармонії, поступу.

Епоха Просвітництва вклала у слово світоглядно-моральний зміст. Філософія XVII-XVIII ст. йшла до цілісного осягнення світової культури, спираючись на ідею всезагальності людського розуму та його законів. Різниця між людьми, їх спільнотами і народами виражалася мірою розумності, кількістю надбань, які несе з собою вдосконалення розуму. Звідси – ряд висновків: - люди і народи не відрізняються наявністю або відсутністю культури, а лиш рівнем культурності; - культура має єдине джерело і загальнолюдський характер; - культурні відмінності викликані різновіддаленістю від первісного природного світу і мають вимірний, а не сутнісний характер. Важливі світоглядні ідеї:

1. одвічної єдності усього людського роду;
2. історизму як руху суспільства шляхом прогресу;
3. прогресу, пов'язана зі спадкоємним розвитком історії, з успадкуванням та нагородженням людського досвіду.

Тоді ж помічена проблема існування в людині "природного" і "культурного". "Натуру" і "культуру" протиставляють, що яскраво виявилося у

філософії **Жан-Жака Руссо** (1712-1778). Прагнення людини до цивілізаційних цінностей, на його думку, порушує натуральність і безпосередність "чистої природи". Завданням культури мало би стати повернення людини і суспільства "назад до природи".

Своєрідну спробу розв'язати суперечність між фізичною чуттєвістю і моральним обов'язком зробив великий німецький драматург і поет **Фрідріх Шіллер** (1759-1805). Він ототожнював культуру з цивілізацією, а її завдання вбачав у примиренні насолоди і обов'язку: "по-перше, охорона чуттєвості від посягань свободи, по-друге, охорона особистості від сили відчуттів". Проте Шіллєр усвідомлював, що масштабність тих завдань не відповідала реальному стану суспільства. Представники німецької класичної філософії розглядали культуру як історичний процес розвитку духу, де опозиція "природи" і "культури" вважалася необхідною тимчасовою віхою на шляху до їх синтезу.

Український філософ **Григорій Сковорода** (1722-1794) сказав з цього приводу: "Без природи, як без дороги: чим далі йдеш, тим більше блукаєш. Природа є вічне джерело охоти. Ця воля (за прислів'ям) гірше всякої неволі. Вона спонукає щоразу спиратися на досвід. Досвід – батько мистецтву, знанню, звичці. Звідси народилися всі науки, і книги, і мистецтва. Ця головна і єдина наставниця вірно навчає птицю літати і рибу плавати... Бог, природа і Мінерва є те саме. Як скам'яніла сіль без смаку, як цвіт без природного свого духу, а око без зіниці, так неприроджене діяння завжди чогось таємного позбавлене. Але це таємне є розум, тобто благоліпність і краса, і не залежить від науки, а наука від нього...Ars perficit naturam (мистецтво вдосконалює природу). Та коли природженості нема, тоді скажи, будь ласка, що може привести в довершеність навчання? Слівце perficit буквально означає: робити досконалим чи завершеним. Адже кінець, як у кільці, знаходиться завжди при своєму початку, залежить від нього, як плід від насіння свого. Треба знати, що світлиця без початку й основи покрівлею своєю з вінчиком не увінчається".

Подолати поділ сущого на світ природи і світ свободи (людський світ культури), на думку засновника німецької класичної філософії **Іммануїла Канта** (1724-1804), може сила мистецтва.

Німецький просвітитель, історик, літературознавець **Йоган Готфрід Гердер** (1744-1803) в своїй праці "Ідеї до філософської історії людства" пов'язав історію розвитку людства із природною еволюцією, засудив претензії будь-якого народу на обраність і особливе місце у всесвітній історії. Гердер звернув увагу на народне мистецтво, як на джерело до вивчення історії і доповнення письмових джерел.

Суттєвим є для нас його ставлення до визвольної боротьби слов'янських народів. Він пророкував їм велике майбутнє. Його слова про Україну: "Україна стане новою Грецією. Чудове небо над цим народом, його весела вдача, музичність, родючі лани і т.п. коли-небудь прокинуть-

ся від сну...виникне цивілізована нація. Її кордони будуть простягатися до Чорного моря і звідти по всьому світу. Угорщина, всі ці народи, частина Польщі і Росії стануть причетними до цієї нової культури. З Північного Заходу, дух цей поширіться по всій тепер зануреній у сон Європі і спонукає її служити такому ж духовному началу". Такий погляд став згодом вирішальним для формування культурологічної концепції Кирило-Мефодіївського братства, зокрема ідеї звільнення слов'янських народів із під'яремного стану і створення федеративного "Союзу слов'янських республік", столицею якого мав бути Київ.

Наміри і плани товариства щодо розвитку національної культури висловлені у "Книзі буття українського народу", "Статуті слов'янського товариства Кирила і Мефодія", у відозвах "До братів-українців", "До братів-росіян", "До братів-поляків" та в історичних та літературних працях **Миколи Костомарова** (1817-1885) "Мысли об истории Малороссии", "Две русские народності", "Славянская міфологія"; **Пантелеймона Куліша** (1819-1897) "Повесть об украинском народе", поемі "Україна", **Тараса Шевченка** (1814-1861). Вони визнавали рівні права всіх народів на національну самобутність, державну та політичну самостійність, вільний розвиток мови і культури. Тут бере початок ідея месіанізму українського народу.

Братство підтримувало тісні контакти із прогресивними діячами в Польщі, Росії, Литві, Білорусії, Чехії. Зокрема на теренах Східної Галичини під їх впливом розгорнула діяльність "Руська трійця" – **Маркіян Шашкевич** (1814-1843), **Іван Вагилевич** (1811-1866), **Яків Головацький** (1814-1888). Вони проводили велику просвітницьку роботу, активно виступали за навчання українською мовою, були організаторами видавничих проектів.

Натхненниками провідників українського руху були діячі слов'янського відродження: чеського поет і вчений **Ян Коллар** (1793-1852), чеський і словацький філолог та історик **Павл Йозеф Шафарик** (1795-1861).

Але, без сумніву, в основі формування національної свідомості українського народу були культурфілософські погляди, започатковані Гердером. Окрім живлющого впливу на розвиток української культури ідеї Гердера стали поштовхом до розвитку таких наук, як порівняльне мовознавство, дослідження міфології та фольклору. Його ім'я пов'язують з "раціоналістичним" напрямком в культурології.

Вищої форми розвитку цей напрям сягнув у філософії **Г.В.Ф.Гегеля** (1770-1831). З позицій об'єктивного ідеалізму він визначає сутність культури, як прилучення індивіда до світового цілого, складовими якого є і природа, і історія. Оскільки те ціле, за Гегелем, лише породження і втілення "світового духу", то й прилучення до нього індивіда можливе лише в думці, у формі філософсько-теоретичного знання. Розвиток мислення як

вищої духовної здатності людини і становить, з погляду Гегеля, справжній зміст культури.

Ідея чисто естетичного подолання суперечностей дійсності як головного завдання культури знаходить свій завершений вияв у творчості німецьких романтиків. Брати **Шлегелі** [**Фрідріх** (1772-1829) та **Август Вільгельм** (1767-1845)], поет **Новаліс** [**Фрідріх фон Харденберг** (1772-1801)], **Фрідріх-Вільгльм-Йозеф Шеллінг** (1775-1854) заперечували буржуазну цивілізацію як ворожий людині суспільний стан. Романтики розвивають містичні мотиви [Новаліс, **Ріхард Вагнер** (1813-1883)]. Їх твори сповнені песимізмом.

Єдиною сферою, що дає людині піднестись над суперечностями дійсності і зберегти свою індивідуальність романтики вважали мистецтво. "Природній людині" просвітителів вони протиставили могутність генія, безмежну силу художньої уяви, які творять світ за власними законами. Захоплення народним життям і мистецтвом, певна їх ідеалізація збудила цікавість до етнографічних наукових розвідок, спонукала до збирання казок, легенд, переказів, пісенно-поетичної творчості власного народу та до перекладів міфів і казок народів світу (Брати **Грім**).

Існує ряд концепцій сутності культури, кожна із яких по-різному пояснює її виникнення і розвиток. Більшість із них беруть початок на межі XIX-XX ст.

Еволюціоністська концепція полягає у тому, що висувається і обґрунтовується принцип єдності людського роду та спорідненості потреб різних народів у формуванні культури. Так, аналізуючи культуру первісного суспільства видатний етнограф та історик, представник англійської міфологічної школи, ***Едуард Б.Тайлор*** (1832-1917) дійшов висновку, що розвиток того чи іншого народу відбувається прямолінійно від простого до складного. Отже, провідною ідеєю еволюціонізму є пряма культурного прогресу і обов'язкова вимога для кожного народу пройти всі необхідні стадії розвитку. За ***А.Кребером*** та ***К.Клакхоном*** саме Тайлору належить перше визначення культури.

Антропологічна, або функціональна концепція культури представлена в працях англійського етнографа і соціолога (поляка за походженням) ***Броніслава Малиновського*** (1884-1942), французького етнолога ***Клода Леві-Строса*** (1908-1991) та інших. Суть цієї концепції полягає у тому, що виникнення і розвиток культури пов'язується з потребами людства. За Малиновським – то первинні (скеровані на продовження роду і забезпечення його життєдіяльності), похідні (скеровані на виготовлення і вдосконалення знарядь праці) та інтегративні (скеровані на згуртування і об'єднання людей) потреби. Відмінність між культурами обумовлюється різними способами задоволення цих потреб.

Культура – цілісна складна система взаємопов'язаних та взаємообумовлених соціальних інститутів, де кожен елемент є незамінним і необхід-

ним. За Малиновським відсутність рівноваги між соціальними інститутами руйнує культуру. Леві-Строс поглиблює вивчення надіндивідуальних культурних структур на основі лінгвістичного аналізу та побудові математичних моделей. З позицій європоцентризму вчений визначав суспільства, що досягли високого рівня розвитку техніки, як "гарячі", а не розвинуті в індустріальному плані як "холодні". Він відстоював необхідність відновлення єдності чуттєвого і раціонального начал культури, втраченої західною цивілізацією.

Соціологічна концепція, як і попередня, визначає предмет культури, як складну ієрархічну структуру культурних і соціальних систем. Але тут відкидається концепція локального розвитку культур на користь принципу історичного коловороту суперсистем. Культури взаємопов'язані між собою і їх контакти стають дедалі більш інтенсивнішими. На зміну існуючій суперсистемі приходить наступна.

Акцентуючи увагу на кризі сучасної західної культури, прихильники даної концепції вбачають основну суперечність у відносинах між високою (елітарною) та низькою (масовою) культурами. Її теоретичне обґрунтування дав іспанський філософ **Хосе Ортега-і-Гассет** (1883-1955). У книзі "Повстання мас" він протиставив культуру еліти, як творця духовних цінностей, культурі мас, як споживачу тих цінностей. Споживаючи, народ ті цінності перетворює у "ширвжиток" – "масову культуру".

Значного поширення набула марксистська концепція культури. Вона грунтується на принципі, що визначальним у походженні і розвитку культури є матеріально-перетворююча суспільна діяльність людей, спрямована на задоволення матеріальних потреб і на формування висококультурного суб'єкта суспільної діяльності. В системі культури марксизм виділяє два рівні: матеріальну і духовну культуру, між якими існує діалектичний взаємозв'язок. Основоположники – **Карл Маркс** (1818-1883) та **Фрідріх Енгельс** (1820-1895) – ділили історію на три великі формації: рабство, кріпацтво, наймана праця. Вихід із протиріч капіталістичного суспільства вони вбачали у соціалістичній революції, котра призвела б до комунізму. Саме від тої точки мала б розпочатися справжня історія суспільства і його культури.

У контексті даної культурної концепції не можна оминути творчий доробок **Миколи Хвильового** (1893-1933), де знайшли відбиток трагічні намагання української інтелігенції 20-х рр. XX ст. в межах реалізації марксистсько-ленінських ідей знайти місце національній культурі. У циклі памфлетів "Камо грядеши", "Думки проти течії" висунув ідею "азіатського ренесансу" (Китай, Індія), коли комуністичні ідеї каталізують там культурний процес. Поставивши дилему "Європа чи просвіта?", Хвильовий закликав орієнтуватись на Європу, відкинути усе застаріле, застигле. До своєї ідеї "азіатського ренесансу", за власним зізнанням, він прийшов на основі інтересу до теорії циклічності розвитку людської цивілізації.

Концепція циклічного розвитку культури (циклічної круговерті) дала ряд цікавих ідей, багата на яскраві постаті вчених. Основоположником її вважають італійського філософа **Дж.Віко** (1668-1744). Кожен народ проходить цикл розвитку від дитинства (бездержавності) до юності (формування держави) і зрілості (монархії чи демократичної республіки). Досягнувши вищого ступеня розвитку, людство знов падає.

Так, епоху середньовіччя Віко потрактовував, як "друге варварство". Ще російський мислитель **Микола Данилевський** (1822-1885) у праці "Росія і Європа" (1869) доводив, що культура – явище природно-історичне, яке подібно до живого організму, проходить стадії дитинства, юності, зрілості та загибелі. Він описав десять типів культур, прослідкувавши їх від етнографічного стану до державного і, врешті, до цивілізації.

Найбільшого поширення в наш час набула теорія культури послідовника концепції циклічного розвитку німецького філософа **Освальда Шпенглера** (1880-1936). У відомій книзі "Занепад Європи" (т.1 – 1918 р.; т.2 – 1922 р.) він обґрунтував теорію рівноцінного локального (окремого) розвитку культур. Кожна культура – творіння Бога , є "живим організмом" і має власну неповторну історію. Шпенглер заперечував існування загальнолюдської культури, поділяючи всесвітню історію на вісім замкнених у своєму розвитку великих культур (китайську, індійську, єгипетську, аполлонівську, візантійсько-арабську або магічну, західноєвропейську або фаустівську, культуру майя, російсько-сибірську (перебуває на стадії становлення)). Після тисячолітнього існування культура вмирає, залишаючи по собі розмаїті пам'ятки і сліди для наступної цивілізації. Культурна спадкоємність цілковито заперечувалася, як і здатність розуміння сторонньою людиною та нащадком зі сторони суті культур минулого. Кризу і загибель сучасної йому культури вважав наперед заданою, незворотною.

Послідовник Шпенглера англійський історик і соціолог **Арнольд Джозеф Тойнбі** (1889-1975) вважав культуру творінням Бога, а характерні вихи її історичного буття вбачав у зміні релігійних систем. Історію людства він поділив на локальні цивілізації, дослідженню яких присвятив 12-томну працю "Дослідження історії"[1]. Із 21 первісно названих цивілізацій виділив 13 найрозвинутіших і, врешті, 5 діючих (західну, іспанську, індійську, китайську, православну). Кожній притаманні фази виникнення, росту, зламу і розпаду. Антагонізм у стосунках між елітою та пролетаріатом (спільність людей, які не здатні до праці, захисту Батьківщини, але завжди готові до протесту з будь-якого приводу) є основною причиною зникнення цивілізацій. Тойнбі критикував західну цивілізацію за втрату духовності, нестримну індустріалізацію. Втім, на відміну від Шпенглера, в поглядах на історію людської цивілізації та культури він був оптиміс-

[1] **Див. Тойнбі А. Дослідження історії // Пер. З англ. В.Шовкуна. – К.: Основи, 1955. – в 2 т.**

том, вважаючи її цілісністю, об'єднаною високими духовними вартостями. За його прогнозом XXIII ст. стане епохою народження загальнолюдської цивілізації. Порятунок вбачав у оновленні духовності, у дотриманні традицій та в релігії, що одна здатна інтегрувати культуру.

Тепер сутність і національні особливості культури розкриває сучасна теорія культури, наука культурознавство (або, як прийнято її називати, культурологія). Серед перших дослідників, які ввели термін "культурологія", аналізуючи питання культури, був американський антрополог **Леслі Уайт** (1900-1975). Публікація його праць, в яких була викладена загальна теорія культури і обґрунтована її об'єктивність, популяризувала і ввела термін у науковий обіг.

Проблема систематизації культури і розкриття її структури має справу із величезними матеріальними і духовними цінностями, створеними в різні епохи, різними народами. Тепер то грандіозна культурна спадщина 1200 поколінь людського роду. Це – система відкрита, живий культурний процес, що й далі розвивається. Багато наук вивчають культуру під тільки їм притаманним кутом зору, маючи своєрідне ставлення до фактів культури і фактів, які культурі не належать. Не все у мистецтві, техніці, літературі безпосередньо стосується культури. Історичним джерелом теоретичного культурознавства була філософія культури, що особливого розвитку набула у XX ст.

3. Структура та функції культури.

3.1. Форми та функції культури. Виділяють дві форми культури: матеріальну і духовну. Поділ умовний, бо в реальному житті вони взаємопов'язані. Деякі вчені включають в структуру культури інші елементи – субстанціональні (речі, твори, норми культури і вимоги до кожного члена суспільства); функціональні (традиції, обряди, звичаї, заборони (табу), що забезпечують функціонування культури). У складній структурі культури найкраще простежується її роль. Т.зв. трикутник **Джона Локка** (29.08.1632-28.10.1704)[2] добре унаочнює основні складові. Якщо культура, через свою спрямованість із теперішнього у минуле, є історичною пам'яттю, то її роль – об'єднання складових суспільства. Суспільство – система стосунків та інститутів – засобів і способів соціального впливу на людину.

У особи не залишається вибору, бо суспільство діє на неї за правилами, сформованими раніше. Суспільство примушує нас дотримуватися встановлених правил гри і діяти у їх межах. Натомість культура не примушує, а дає право вибору кожному для розвитку власного внутрішнього світу. В ній є простір до творчості. По суті вчинки, вибір людини, промовляють про її культуру – як зовнішню, так і внутрішню. Саме внутрішня культура реалізується у поведінці і діях людини.

Розмістимо складові суспільства на вершинах трикутника:

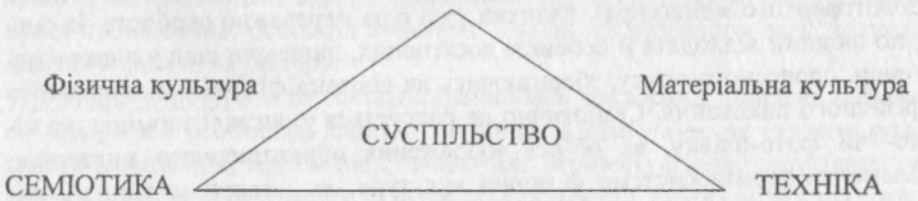

У цій схемі трикутник – то суспільство, яке реалізується з діяльності людей і являє єдність природи, техніки і семіотики. Культура – лінія, що єднає вершини і творить площину трикутника – "тіло" суспільства.

[2] Англійський філософ, ідеолог англійської революції XVII ст., прихильник буржуазної конституційної монархії, вважав державу утворенням на основі договору, яке покликане оберігати "природні права людини". Якщо держава не виконує цих функцій, громадяни мають право розірвати договір. Він відомий критикою раціоналізму (зокрема теорій вроджених ідей Рене Декарта) і системною розробкою сенсуалізму. Головна філософська праця – "Дослід про людський розум" (1690)).

Звернемось до пояснення окремих величин. **Семіотика** (від гр. знак) означає науку про різні системи знаків, які використовуються для передачі інформації. Усе наше буття, від жесту до усталених звичок "зіткане" із символів, адже кожне знання приходить до нас опосередковано, через символ. Найдосконаліша знакова система, матеріальна за своєю природою і соціальна за змістом та функціями, де кожен елемент має свою значимість лише в єдності та взаємозв'язку з іншими – мова. Хоч про значення цієї системи говоритимемо згодом, тут зазначимо лише, що мова – найважливіший засіб спілкування людей, тобто засіб вираження і передавання думок, почуттів, волевиявлень. У цій ролі людська мова має універсальний характер: нею просто передати все те, що виражається, наприклад, мімікою, жестом чи дорожніми знаками, тоді як жоден із цих засобів спілкування не може конкурувати у виразності з мовою. Мова – це засіб народження, оформлення та існування думки: без називання нема думання, осмислення реальності. За Хосе Ортегою-і-Гассету "Ми не лише говоримо якоюсь мовою, ми думаємо, ковзаючи вже прокладеною колією, на яку ставить нас мовна доля". Семіотика фіксує і фізичну, і духовну культуру.

Приклади: З усього об'єму творів образотворчого та ужиткового мистецтва з часом виділяється кілька, що за свідченням експертів становлять художню класику – вона втрапляє у музеї, становить предмети особистого користування, є у приватних колекціях. Далі відбір чинить час, випадок, Провидіння Боже (спадок Андрія Рубльова, мозаїки Михайлівського Золотоверхого монастиря). Фізична культура переважно особиста. Із смертю людини відходять її особисті досягнення, лишаючи слід у вигляді легенди, словесного опису, зберігаючись як система фізичної підготовки та фізичного виховання. Семіотично це фіксується у вигляді термінів, на кіно- чи фото-плівку, як об'єкт зображення образотворчого мистецтва. Елементи терміносистеми фізичної культури, як і твори мистецтва, визначаються експертами і педагогами. Лише частина термінів входить у т.зв. золотий фонд, проходить перевірку часом.

Під **технікою** розуміємо не лише рівень технічного розвитку, на якому перебуває суспільство. Грецьким словом техне означується вправний, досвідчений – від (гр. майстерність, мистецтво). Цим словом греки називали свою практичну діяльність. За Арістотелем воно значило "єдність досвіду і знання". Тому техніка – це:

а) сукупність засобів праці, що розвиваються в системі суспільного виробництва та використання різних прийомів і методів впливу на природу в процесі виробництва матеріальних благ;

б) система технічних засобів, вимог, правил та прийомів роботи;

в) сукупність технічних засобів збору, передавання, зберігання, обробки і подачі інформації;

г) сукупність прийомів, що застосовуються у певній справі.

Третьою величиною системи є природа. У взаємодії природи та людини культура має першорядне значення. Так, при однаковій соціальній організації (технічний та економічний рівні розвитку) крізь призму традицій, смаків та звичаїв у різних народів вона матиме своєрідний відбиток. Природа – не лиш середовище, яке нас оточує, мальовниче довкілля, це усе те, що людина отримує при родах, від роду. Отже культура лучить у органічну сув'язь людину з природою, об'єднує у єдиний Космос природний ландшафт, оселю, спосіб і засоби існування та здобуття хліба насущного із індивідом у всіх його етнічних проявах.

Із схеми видно, що існує три основні форми культури: матеріальна, фізична, духовна. Усі названі форми віддавна визначені в історії гуманітарного знання, зафіксовані у словниках. Коли об'єднаємо точки, які пов'язуємо із цими поняттями, одержимо уявлення про співвідношення культури і поточної діяльності.

Матеріальна культура – обробка матеріалів природи засобами техніки і творення штучного середовища буття людини. То не лише матеріальне виробництво. Матеріальна культура характеризує матеріальну діяльність з точки зору її впливу на розвиток особи і створення умов для реалізації творчих здібностей та обдарувань людини. Відомі її різновиди: культура праці й матеріального виробництва; культура побуту; культура регіону і місця проживання; особиста культура. Інколи до названого ряду долучають ще й фізичну культуру.

Фізична культура – то співвідношення між векторами природи (фізичної природи і особистих якостей людини) та семіотики, як ступеня розкриття моральних, естетичних, вольових, інтелектуальних здатностей у зв'язку з природою. Розвиток рухових здатностей залежить від вроджених якостей, віку, навченості певним руховим діям. Залежність вроджених якостей від того, що людина набуває навчаючись, зветься фізичними якостями (координація, швидкість, сила, витривалість). За трикутником Локка можна визначити місце фізичної культури в системі інших форм культури. Так, пізнати значення фізичної культури можемо найбільше, спостерігаючи за розвитком дитини. Немовля вчиться прямоходінню, грі, танцю і одночасно оволодіває мовою.

NB.: Слід згадати пісні, слова й рухи, що їх звичайно застосовують у родині в спілкуванні з дитиною до року. Годі очікувати від людини, яка не знала прямоходіння (скажімо, виховувалася серед звірів), достатньо розвинутої мови.

Духовна культура походить від фізичної і скерована на творення світу – середовища існування людського "я". Це система правил та прецедентів матеріального, естетичного та інтелектуального характеру. Втім, матеріальне відіграє значно меншу роль, ніж критерії морального характеру. Є чимало різновидів культури, які відносяться як до матеріальної, так і до духовної сфери: (політична, економічна, екологічна, естетична культури).

Для чого людина створила культуру? Про це недвозначно промовляє вищезгадане пояснення структури буття, суспільства і культури. Впадає у вічі її поліфункціональність.

Пізнавальна: через культуру пізнаємо світ довкола і у нас самих. Виявляється у фіксації результатів пізнання довколишнього світу, який культура віддзеркалює. Завдяки цій функції соціальна група (населення, нація, клас, суспільство в цілому) усвідомлює себе і власне місце у світовій історії, визначається відносно інших систем, сучасних чи минулих.

Інформативна функція пов'язана із попередньою. Через важливість накопичення, зберігання і передачі культурного досвіду, інколи культуру бачать як інформацію. Оскільки соціальний досвід поколінь генетично не передається, то роль транслятора соціальної спадковості, пам'яті людства виконує культура. Завдячуючи цій функції передається важлива інформація від минулих до наступних поколінь та від одного народу – іншим. Інколи маємо щастя – вчитися на чужих помилках.

Вибірковість колективної пам'яті, закономірності її збереження, втрат та "раптових" відновлень потрапили у поле творчості культуролога **Мірча Еліаде** (1907-1986). У часи другої світової війни жителі румунського села шукають скарб, нібито захований їх предками. Пошуки примарного скарбу, а з ним відповіді на болючі питання життя нації важливіші за війну, смерть від кулі чи бомбардувань.

Завдяки інформаційній функції люди здійснюють обмін знаннями, навичками, вміннями. Відомий англійський драматург **Джордж-Бернард Шоу** (1856-1950) дотепно зауважив: "Якщо у вас яблуко і у мене яблуко, і ми обміняємось ними, то в кожного залишиться по яблуку. Але якщо в кожного з нас по ідеї, і ми передаємо їх одне одному, то ситуація змінюється. Кожен одразу стає багатшим, а саме – власником двох ідей". У наш час одержана вчасно інформація – дарунок Долі.

Оскільки інформація передається через спілкування людей та їх практичну взаємодію, то культура має комунікативну функцію. Спілкування здійснюється безпосередньо та опосередкованим шляхом: преса, радіо, телебачення, комп'ютерна мережа. Традиційно першим джерелом засвоєння знань залишається книга. Напис на стінах старовинних університет-

ських бібліотек твердив: "Hic mortui vivunt, hic muti loquuntur" (тут мертві живуть, тут німі промовляють).

Нормативна функція культури включає надшироке коло вимог, які ставлять до духовного світу людини, її знань, світогляду, моральних якостей. Вона формує мету для конкретної людини і шлях розвитку для певного етапу життя суспільства. Нормативна сторона культури яскраво виявляється у звичаях та обрядах. **Звичаї** – історично сформовані способи поведінки, що мають вигляд доцільних дій, здійснюваних людьми певної спільноти у трудовій діяльності, під впливом громадської думки, задля відтворення зразка. Звичаї передаються з покоління у покоління. Набравши форми певного стереотипу поведінки, звичай регулює діяльність людей. Культура зберігається у **традиціях. У** науковій літературі традиція – це механізм відтворення культурної діяльності: соціальних та політичних інституцій, коли повторювані зразки стають правилом.

Нормативна функція пов'язана із аксіологічною (оцінковою), яка виражає якісний стан культури. Культура як система цінностей формує в людині певні ціннісні орієнтири й потреби. Ми маємо власну думку, гудимо чи схвалюємо практично кожну річ або явище. У культурі формуються наші смаки, ціннісні орієнтації, моральні установки, увесь багатогранний духовний світ людини.

Виховна або соціалізуюча функція пристосовує людину до природного і соціального середовища.

Світоглядна функція виявляється у тому, що синтезує в цілісну форму чинники духовного світу особи – пізнавальні, емоційно-чуттєві, вартісні, вольові. Світогляд об'єднує елементи не за часо-просторовими критеріями, а в соціокультурному вимірі. В історичному плані світоглядне мислення живиться змістом міфології, релігії, наукового пізнання.

3.2. Культура і цивілізація. Термін **"цивілізація"** багатозначний, як і культура. Походить від слова "civitas" (лат. місто) і з'явилось у французькій мові в середині XVIII ст. в руслі теорії прогресу як антипод "варварству". Згодом цим терміном означували культуру інтелектуальної еліти народу. Поступово те слово набрало зловісного відтінку.

За ***Іваном Мірчуком*** суть і значення цивілізації полягає у тому, що людина, як Прометей, прикутий до законів природи і свідомий повної залежності від них, намагається силою волі та інтелекту вивільнитися і владарювати над тим, хто досі був гнобителем – природою. Змагання між природою і людиною розпочинається із стану роздвоєння між суб'єктом та довкіллям, яке поступово переходить у ворожнечу і врешті у боротьбу між життям і смертю. Наскільки цивілізація відмежовує себе від первіс-

ного природного стану людства, настільки ж, з другого боку, вона відрізняється від культури – найвищої стадії розвитку людського духу.

Значення культури полягає саме в тому, що вона звільняє людину від її відокремлення й підносить до нової злуки із всесвітом. Людство не почуває себе вже, як первісна людина, дрібною й жалюгідною часточкою природи: здобутків цивілізації не випускає з рук, та водночас не дає їм цілковито над собою опанувати. Цивілізація виключає тим самим всяку ідею любові, бо любов головної ваги надає вартості, а не силі. Тоді як сила, влада – відношення одностороннє, любов полягає у взаємності: людину, яку люблю, не принижуватиму, щоб над нею панувати, бо це було б знецінення її вартості, а тим самим і приниженням моєї власної особи.

Це взаємовідношення сягає далі, поза межі чисто людських зносин, – воно відноситься і до природи. Коли хтось дійсно любить природу, він не буде мірятися із нею силами, не оволодіватиме нею; але, водночас, і не почуватиметься нужденним хробаком в її обіймах, її невільником. Під тим кутом зору інакше бачимо міф про Прометея, що вкрав іскру в богів для людських потреб. Оскільки мова не про звичайний вогонь з кузні Гефеста, раніше знаний людиною, а про солярне полум'я, іскру Божу, що жевріє в кожній людині, то причиною гніву богів не міг бути лише факт перенесення Прометеєм цього небесного елементу на землю, а факт зловживання, невідповідного використання дару Божого... І якщо тепер людське суспільство піде шляхом зловживання дарів Божих для егоїстично приземлених цілей, то доля того твору, що його ми називаємо гомо сапієнс, надовго рокована на муки і терпіння, як класичний Прометей.

За Шпенглєром цивілізація є кінцем, який неминуче йде слідом за культурою, як смерть за життям, як дух старості. В кінці XX ст. змінилася політична карта світу, канули в Лету донедавна несхитні доктрини й знов набрало ваги те, що вважалося "пережитком минулого", "міщанством", зневажалося "поборниками прогресу", вірили у "світле майбутнє". Нівельоване й уніфіковане цивілізацією людство відчуло потребу у віднайденні етнічних коренів, витоків власної культури і духовності, без яких загроза перетворення людини на біоробота робиться чимраз очевиднішою, а безсенсовість існування – відчутнішою.

Реальністю сьогодення стало тепер те, що потужний поштовх до відродження культури дають колись "неісторичні", "недержавні", "відсталі" народи. Вони першими зрозуміли загрозу запрограмованого виродження під личиною прогресу і цивілізації. В їх поступі вчувається нездоланна воля до свободи. У черговий раз, по незліченних втратах, піднімається з колін народ України-Руси. І як тут не пригадати пророчі слова Й.Г.Гердера про роль України в долі людства.

Тема 2. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА.

2 години

1. Загальнолюдська та національна культури.

1.1. Культура світова і національна.

1.2. Проблема світової культури у "загальнолюдському" та "інтернаціональному" контекстах.

1.3. Національна природа культури, джерела та носії національно-культурного процесу.

1.4. Об'єктивні ознаки нації.

2. Самобутність української національної культури.

2.1. Національна культура та мова (мовні та психологічні особливості українців).

2.2. Передумови формування українського етносу.

3. Зміст, головні напрямки і проблеми національно-культурного відродження України.

3.1. Визначення української культури, її феномен, структура, найважливіші риси та складники.

3.2. Завдання і напрямки національно-духовного Відродження України в сучасних умовах.

1. Загальнолюдська та національна культури.

1.1. Культура світова і національна. Цілість культури – багатозначне поняття, зміст якого міняється залежно від ступеня розвитку: культура людей бронзового віку, культура Середньовіччя, культура Відродження. (Пригадайте поняття страту культури). Для того, щоб пізнати своє місце в світовому культурному процесі, на кожному етапі необхідно розглянути структурні частини культури, які визначаються за її носіями. На цій підставі найперше виділяється масив світової і національної культури. **Світова культура** – синтез кращих зразків національних культур, що стали загальнолюдським надбанням.

Природа не терпить подібності. Безумовна пропорція й строга симетричність не притаманні життю. Людство так само неоднорідне. Кожна культура народу – окрема нота у суголоссі світової цілості. Світ не може мати однієї культури, бо це було б її загибеллю: кожна культура існує у протистоянні і взаємодії з іншими.

Яскравим прикладом всезагальності, рівноцінності фактів культур окремих народів може служити VI розділ твору французького поста **Шарля Бодлера** (1821-1867) із збірки "Квіти зла" – "Маяки" у перекладі Дмитра Павличка. У ньому названо ряд всесвітньовідомих і рівних за їх внеском у скарбницю загальнолюдських цінностей знакових постатей:

фламандця Рубенса, італійців Леонардо з Вінчі та Мікельанджело, голландця Рембрандта, французів Ватто і Делакруа, іспанця Гойю. "Це роду людського достоїнство й могуть. О, Господи! Вони до Тебе йдуть віками, об скелю вічності твоєї б'ються й мруть!"

Роль будь-якої культури у світовому культурному процесі ніколи не визначається її географічним розташуванням чи кількістю носіїв. Особливо тепер, коли засоби масової комунікації щільно охопили світ. Культура, яка сягає світового рівня, не тільки запозичує з інших, але здатна давати їм свої цінності, досконалі у духовному плані, вартісні в утилітарному. При цьому культурний обмін орієнтований не лише на якість пропонованих зразків, але багато у чому залежить від фінансової спромоги сторін, базується на комерційних засадах.

Про високу історичну зрілість і міжнародне значення певної національної культури, яка прагне статусу світової, можна говорити тоді, коли вона: по-перше, здатна ставити і розв'язувати провідні загальнолюдські проблеми, які торкаються корінних запитів людського буття, а не обмежуються суто локальними інтересами, минущими вимогами, що не виходять за межі потреб людини; по-друге, коли вона досягає стану цілісної системи, всі елементи якої міцно пов'язані між собою, продуктивно функціонують, підтримують на належному рівні її життєстійкість і здатність до самозбереження; по-третє, коли вона тісно і дійово включена у міжнародний культурний процес, коли її духовні цінності ефективно діють на міжнародній культурній арені, а її творчі сили беруть участь у культурному житті всесвіту на розв'язання так званих глобальних проблем: політичних, правових, екологічних; по-четверте, коли вона має багатий духовний і матеріальний потенціал для забезпечення її необмеженого розвитку, себто за умов притаманної їй здатності до самовідтворення на вищому рівні.

1.2. Проблема світової культури у "загальнолюдському" та "інтернаціональному" контекстах. Поняття загальнолюдського в культурі діаметрально протилежне інтернаціональному злиттю. Історія довела хибність формування "єдиної спільноти – радянського народу". ("Вареники усіх країн, злипайтеся, злипайтеся!"). "Зближення культур" базувалось за радянських часів на незнанні вартісних витворів кожної з національних культур. Та лиш вбогий розумом може гадати, що незнання єднає. Чим більше знаємо себе, тим більше здатні розуміти й інших. Розрив з рідною культурою не минає без історичних втрат. Внаслідок забуття народних традицій проростає хамство, грубість, деградація. Тільки дбайливе збереження культурної спадщини є запорукою поступу культури.

У праці "Філософія і національність" відомий український філософ ***Дмитро Чижевський*** (1894-1977) виокремив два принципово відмінні погляди на національну особість і її значення. Згідно з романтичним підходом відстоюється національна духовність, під якою розуміють широкі можливості існування людства завдяки різноманітності типів індивідуальностей різних рівнів – від особистості до нації. Інший погляд – раціоналістичний (до нього належить і марксистська концепція національного) вважає національне минущим, а отже вторинним. Натомість ідеал – то універсальна людина, а справжньою цінністю є наднаціональне й надчасове, "вселюдське".

Суть протистояння прихильників двох підходів: історіоцентричного та позаісторичного блискуче відтворив видатний поет і прозаїк **Юрій Андрухович** (1960 р.н.):[3] Ось аргументи противників ідеї історизму: (раціоналістичний підхід) "Ми не маємо потреби знати свою історію, бо ми ніколи до неї не апелюємо. Щасливі спільноти не мають потреби в історії. Тільки нещасливим спільнотам вкрай потрібна їхня історія, бо вони через неї прагнуть пояснити собі й іншим свої нещастя, легітимізувати свої невдачі, свою неспроможність... Історіоцентризм становить саму суть світогляду багатьох інтелектуалів зі Сходу. Це той кий, яким ви самі себе вічно побиваєте. Звільніть своє мислення від диктату історії, станьте нарешті адекватними дійсності... Вам варто перш усього позбутися своєї ментальності. Вона залишається тоталітарною й це означає, що ваші нетривкі демократії перебувають під сталою загрозою..."

Відмова від засад історизму насправді є завуальованим прагненням більш успішних спільнот позбавити народи посткомуністичного простору навіть такої розкоші, як право на власне минуле, на власні культурні набутки. На таке жоден народ не пристане. Аргументи опонентів за Андруховичем: "Але ж, заперечували в таких випадках представники нещасливих спільнот, але ж наші нещастя походять не від того, що ми прагнемо заглибитись у споглядання своєї історії. Тут усе швидше навпаки – ми надто мало її знаємо, бо за тоталітарних часів нам подавали її сфальшованою, препарованою, дистильованою, наснаженою (а відтак і виснаженою) "одино правильним методом". Вона аж світилася від жахливих семантичних порожнин, з неї випадали не тільки окремі постаті чи події, але й цілі періоди, процеси, тенденції. З неї випав її зміст! Отже, ми тільки починаємо її реконструювати і це мусить нарешті відбутися. Вам ніколи не зрозуміти нас. Ваші супермаркети і шістсот шістдесят шість каналів телебачення зробили вас зарозумілими й самовдоволеними..."

[3] Див. Андрухович Ю. Південно-східна ревізія // Сучасність. - К., 2000. - № 2

Як бачимо, на предметне поле культурології виноситься проблемне питання про співвідношення загальнолюдського і національного, яке тлумачиться з різних методологічних позицій. Обидва погляди, хоч і полярно протилежні, але співіснують. Як ідеться про "романтичний націоналізм", то його сповідують поневолені нації. Раціоналістичний етнонігілізм теж існує не просто як несприйняття національних ідей, але як заперечення національних ідей інших, і, натомість, абсолютизування значення власної. Природно, що сучасна україністика дотримується романтичного погляду Чижевського: "Як живі різноманітні людські індивідууми у суспільстві, так конкретні, різноманітні нації з'єднані в людстві. Тільки через них і в них людство можливе."

1.3. Національна природа культури, джерела та носії національно-культурного процесу. Для розуміння національної природи культури необхідно розрізняти поняття народу і нації. Народ, або **етнос** (з гр. звичай)– старий витвір не лише історичного, але й природного процесу, висхідними якого були розпорошені племена, злучені кров'ю (спільним походженням). Територія, як спільна батьківщина, єднала народи; історія – моделювала їхню душу (свідомість власної окремішності і самобутності).

В культурі розрізняють культуру народної маси (фольклорно-самодіяльна) та культуру інтелектуальної верстви (професійна). Всі галузі культури народних мас (філософію, медицину, фольклор, ужиткове та образотворче мистецтво) синтезує **етнографія**. Згадуються слова іспанського філософа ***Хосе Ортеги-і-Гассета*** (1883-1955) "В Іспанії все велике – анонімне".

Первісний ступінь культури – вірування і звичаї, народний одяг, ремесло і будівництво, усна словесність і народне мистецтво – не мають авторства. На тлі етнографічних особливостей відбувається становлення самобутності культури. Вже на перших етапах формування етносу виникають певні психоповедінкові **архетипи** – щось колективно несвідоме, що обумовлює унікальну душу певної культури та специфіку світовідчуття та світосприйняття окремої особистості. Воно має значну кількість тлумачень: від душі, психології, національного характеру, вдачі у поєднанні із специфікою світосприйняття взагалі, картини світу, властивій певній спільноті, до обмеження змістового поля поняття складом думок, умонастроєм, розумовими здібностями чи етнічної єдності.

Ментальність (лат. mens – розум, думка, духовний склад) – відносно цілісна сукупність поглядів, вірувань, навичок духу, які творять картину світу і скріпляють єдність культурної традиції чи якоїсь спільноти. Термін був запозичений у французького етнолога і філософа **Люсьєна Леві-Брюля** (1857-1939), наповнений іншим змістовим навантаженням та вве-

дений до широкого наукового обігу представниками французької Нової історичної школи ("Анналів"). Якщо перший під тим словом розумів пралогічне мислення дикунів, то останні – колективну психологію суспільства на стадії цивілізації. Французьке слово "mentalite" розуміють як "умонастрій", "настанова розуму", "колективне уявлення". То "бачення світу", або "спосіб думання".

На вищому щаблі розвиток культури лягає на плечі інтелігенції чи поодиноких представників цієї верстви. Розвинута професійна культура поглиблює первісну і захищає історичну гідність народу. До творення національних образів художнього антропокосмосу (картини світу) причетні творці мистецтва, або **пасіонарії** (лат. passio – страждання, пристрасть): письменники, художники, композитори; суб'єкти художнього сприйняття: слухачі, глядачі, читачі; інтерпретатори: артисти-виконавці, музиканти, співаки; аналітики: мистецтвознавці, художні критики, педагоги, вихователі естетично-гуманітарного профілю.

Народ – етнографічна, не викристалізувана ще маса, з якої може розвинутися нація. Не завжди та можливість буває реалізована. Приклад: Провансальський народ, підкорений французами, не сформувався у націю досі. Серед необхідних передумов для формування нації називають чотири головні:

1. Суспільне розкріпачення. Ніщо так не гальмує об'єднання, як суспільні перегородки (касти, рабство, кріпацтво, прояви разючої майнової та соціальної нерівності);
2. Стабілізація: заспокоєння і територіальне визначеність. Хліборобська осілість творить сприятливі суспільні передумови для перетворення населення у більш компактну спільноту. Європа знаходиться у привілейованому стані для формування націй, бо масові міграції припинилися тут вже перед кінцем першого тисячоліття. На жаль в Україні міграція кочівників тривала аж до XVIII ст. включно. І XX ст. не несло українцям стабілізації;
3. Скупчення, якому сприяє міська культура. Часто в місті, де процвітає культура колонізаторів, вбачають загрозу національній культурі. Проте навіть винародовлені у підневільній бездержавній країні міста у суцільній однонаціональній стихії – лиш острівці, що за сприятливих умов поступово націоналізуються;
4. Воля до політичної та державної самостійності. То – основна передумова, без якої усі попередні не діють.

Історія свідчить, що модерні (сучасні) нації розвинулися упродовж останніх двох століть із народів, що укладалися кільканадцятьма попередніми століттями. Національне питання постало в політичному житті Єв-

ропи після "Весни народів" (1848). Ще раніше сербське протитурецьке повстання (1804), масовий грецький виступ та звіряча розправа над ним з боку турків (1821) звернули увагу європейців на долю балканських християнських народів. На допомогу грекам прибували добровольці з усього світу (так загинув Байрон).

Балканські події одержали відгомін у Паризькій липневій революції (1830), польському листопадовому повстанні. 1848-1871 рр. – національний ренесанс, час пробудження численних європейських недержавних народів у Туреччині, Австро-Угорщині, що з національного боку являла правдивий "етнографічний музей". Яскравим виявом національного європейського відродження стало об'єднання Італії та Німеччини. У межах Російської імперії цей процес захопив у першу чергу західну територію від Фінляндії через Балтику до України і активізувався першою революцією (1905-1906 рр.).

1.4. Об'єктивні ознаки нації. Нація – найвища форма організації суспільства, яку дотепер виробило людство на шляху національно усвідомленого поступу та волі до незалежності. **Свідомість** – головна її ознака. Саме в нації, передусім в державній, створюються умови для повного розкриття життєвих сил і можливостей особи. Нація, як і будь-яка інша спільнота людей, не може ні сформуватись, ні існувати без збереження в ній історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до цієї спільноти. Всі верстви народу, об'єднані однією літературною мовою та спільною культурою, становлять **модерну націю**, що бореться за свою політичну самостійність, як за останню і найвищу мету сучасного націогенезу.

Винайдення слова "нація" приписують Наполеонові: "Французи не мають національності". Сказав так, розуміючи під тим національний характер. Відтак слово увійшло у мови народів світу.

Термін "шовінізм" є ровесником "нації": походить від наполеонівського солдата Шовіні, який виявив особливу ненависть і жорстокість до арабів під час Єгипетського походу. **Шовінізм** тепер означає переконаність в перевазі своєї нації над іншими й зневазі до них. Шовінізм живить віра в особливе призначення у світі власної нації та у виняткове її право бути державною нацією, ставати імперією і панувати над "недержавними" націями.

Народившись, поняття "нації" потребувало теоретичного обґрунтування. Точної дефініції (визначення), як і розгляду нації з т.зв. суспільного явища, не існує. Дослідниками виділено ряд характерних особливостей, які визначають місце окремої етнічної спільноти на шляху між народом і нацією. Ось ці об'єктивні ознаки нації, як їх подав італійський націофіло-

соф ***С.Манчіні*** та засновник української географічної науки ***Степан Рудницький*** (1877-1937). Порівнюючи виділені обома вченими ряди, побачимо, що в цілому, за виключенням кількох пунктів та їх черговості, вони тотожні. Обидва об'єднані за суттю.

Територія (elemento geografiko)	Питома суцільно національна територія, на якій була, є або може бути питома національна держава
Походження (razza)	Антропологічна расовість (своєрідна будова і вигляд тіла)
Мова (lingua)	Самостійна мова з літературою, наукою включно
Звичаї і побут	Питома культура та спільні культурні прямування
Переживання та історична минувшина (storia)	Питомі історичні традиції й змагання (у політиці та на суспільному полі)
Законодавство (leggi)	
Релігія (religion)	

Територія. Манчіні починає, а Рудницький завершує нею ряд об'єктивних ознак. Території надають у національному визначенні першорядного значення. Існує безпосередній зв'язок між розвитком людських спільнот і землею їх розселення. Мова не лише про землю, але й про підсоння (клімат), флору і фауну – про природне середовище загалом. Більшість сучасних вітчизняних дослідників виділяють не географічний, а геопсихічний фактор, розуміючи під ним відтворення впливу природи в психічних постановах, які передаються від покоління до покоління.

Приклад: естетичне сприйняття цілком різне у горян і у жителів рівнинної місцевості. Вишиті вуставки космацьких сорочок густо вкриті жагуче гарячим узором і зовсім не подібні за характером на легко кинутий із чарівним артистичним недбальством ніжний орнамент на сорочці, виконаній на Слобожанщині. Мешканець гір має обмежений простір і все бачить близько перед себе. Степ виховує в людині розуміння чару вільного простору, його самодостатності.

На суто фізіологічному рівні природні умови, склад мікроелементів у ґрунті, різна шкала природної радіації впливають на зовнішні ознаки кожного організму.[4]

[4] Приклад про близнюків, що волею обставин відбували строкову військову службу - один у Прибалтиці, а другий – в Середній Азії. Це призвело до змін в їх зовнішності та тілобудові).

На організм впливає харчування. Так, вживання рису у великій кількості уповільнює ріст людини. До кінця не досліджена взаємодія людини і середовища часто розглядається в фантастичному ракурсі. У Рея Бредбері в оповіданні "І були вони смагляві й золотоокі" земляни впродовж кількох поколінь свого існування на Марсі видозмінюються і набирають незвичних, притаманних давно вимерлим марсіанам рис не лише зовнішніх, але й психічних. Вони забули, що були землянами. Фантастична інтерпретація має під собою реальне підґрунтя.

Зв'язком людини із землею займається наука антропогеографія. Зв'язок між землею і людським політично-організованим життям вивчає геополітика. Міфічний Антей наснажувався від землі і, спираючись на неї, був непереможним. Для народу посідання своєї території є запорукою майбутнього існування. Кожен шанує землю, пізнає і увічнює її в символах, поезії й піснях.

Під час трагічної для фінського народу зими 1899 р., коли московський царат розпочав кампанію на знищення автономії Фінляндії, пост Юхані Ахо у збірці "Галузка ялівця" писав: мій народ, незнищенний як ялівець, що виріс на малопридатній суворій землі і, немов верес, тримається її. Той, хто хотів би нас від неї видерти, вхопить лише стебло, а коріння залишиться в землі й проросте знов. Поет не ідеалізував свого краю, але безмежно його любив. У патріотичному пориві порівнював свою Фінляндію з античною Грецією, вважав її новочасною північною Елладою.

На особистісному рівні усім, хто має душу – дорога Вітчизна. На цій любові зростає нація. Людина, яка любить свою Батьківщину і своїх співвітчизників – патріот (гр. патріотус – співвітчизник, земляк).

Раса. Те, що знайшло відбиток в ряді Манчіні, як походження, а у Рудницького як антропологічна расовість – характеристика, за якою людина ідентифікує свою приналежність до певної спільноти. В обох випадках, дослідники вбачають у расі суто біологічне явище, а у нації – суто соціологічне. Перша належить до сфери природи і стосується фізичних властивостей та ознак людини. Фізичні риси виникли задовго до світанку людської передісторії. Чистих рас немає, як і расово чистих народів.

Про вплив історії на долю певної спільноти та її кристалізацію у нації маємо нагоду розмірковувати в процесі вивчення курсу "Історія України".

Культура у найширшому сенсі (звісно, якщо вона однорідна, а не розпадається на окремі культурні материки різних соціальних верств) – об'єктивна ознака нації. Для нації культура є тим, чим для людини є її особовість. Нація настільки є такою, наскільки виявляє культурно-творчу здатність та хист. Культура – образ народу; вияв і символ національного світогляду, етичних, естетичних, мистецьких, релігійних, соціальних ас-

пектів життя народу в кожній добі його існування; своєрідна збірка різнорідних вартостей народів, що вступили чи вступають на арену історії і з більшою чи меншою динамікою виявляють себе. Культуру творить народ, який водночас є її носієм.

Кожна національна культура є психічною потребою цієї нації, найтиповішим, найбільш синтезуючим викладом духовної спадщини народу. Своєрідність національної культури, світовідчування нації виявляються в духовній сфері, перш за все у мові, літературі, музиці, архітектурі, образотворчому та театральному мистецтві, філософії, традиціях, релігії. Матеріальну сферу національної культури складають лад економічного життя, традиції праці і виробництва, культура господарювання тощо.

2. Самобутність української національної культури.

2.1. Національна культура та мова (мовні та психологічні особливості українців). Осібно спинимося на безсумнівній зовнішній ознаці нації – мові, яка становить підвалини культури. Мова належить до т.зв. вторинних систем. Вона існує не сама по собі, а в людському суспільстві, яке її творить. Водночас та найдосконаліша із семіотичних систем (див. лекцію №1) є одним із факторів самоорганізації суспільства. Мова – невід'ємна ознака таких спільнот, як рід, плем'я, народність, нація. В ній відображені знання народу – носія мови – про світ, його структуру, ставлення людей до нього. У книзі Василя Іванишина та Ярослава Радевич-Винницького "Мова і нація" читаємо: "Пізнання мови – це пізнання народу, його єства, його душі, його витоків та історичних шляхів – усього того, чим народ цікавий для інших народів".

З матеріального погляду в мові, яка реалізується в мовленні, немає нічого, крім звуків, які комбінуються у слова, речення тощо. За цими комбінаціями криється величезний світ значень – фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних. Згадаймо Шевченкове: "Ну що б, здавалося, слова? Слова та голос – більш нічого, а серце б'ється, ожива, як їх почує!.. Знать, од Бога і голос той, і ті слова...". Сприйняття світу відбувається не безпосередньо, а крізь призму мови. Через неї пізнаємо світ. В кожного народу "мовна картина світу" – своя, неповторна. Приклад: ми в природі чуємо тільки ті звуки, які є в нашій мові (р-р-р, ш-ш, ку-ку-рі-ку, гав, няв, дзень, хрусь). В інших народів ці звуконаслідування звучать зовсім інакше. Окрім фізіології мови, що зумовлює неможливість правильної вимови звуків, існує ще й психологічний бік справи.

Український лінгвіст і націофілософ Олександр Опанасович Потебня (1835-1891) навчав: "Різні мови – це різні інструменти" не лише щодо вимови, але й щодо думання та відчуття, "це не лише один із елементів народності, але й найбільш досконале її відбиття". Приклад: М.Гоголь своїми по-російськи писаними творами був засновником нового напряму у московській літературі, але за оцінкою науковців – по суті то скоріше переклад думки з української на російську. Звідси штучність творів Гоголя та Шевченка, писаних російською. Національним генієм Т.Шевченко міг стати, пишучи українською. В свою чергу його поезія сама стала поштовхом до національного змужніння українців.

Поети – Великі Будівничі нації, а поезія – один із найістотніших виявів національної самобутності. Слово, отже – той камінь наріжний, який проектує долю народів і націй. За відомим німецьким мовознавцем бароном **Вільгельмом фон Гумбольдтом** (1767-1835): "Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова". Це річище, яким дух може котити свої

хвилі з твердою впевненістю, що джерела, до яких вони його підводять, ніколи не висохнуть.

Вирішення мовних проблем в сучасній Україні є першорядним для збереження й розвитку державності. Дехто з дослідників ототожнював мову і націю. Ще поет кінця XII ст. Вальтер фон дер Фьогельвальде писав, що німецький народ є поширений скрізь там, де "як далеко звучить німецька мова". Очевидною стає небезпека втрати своєї мови. Людина не просто перестає бути членом мовної, а отже – етнічної спільноти, але одверто шкодить цій спільноті. Тільки в окремих випадках втрата мови і втрата національності – не одне і те саме. Так, ірландці, які втратили мову на зорі націогенезу –(Масенко, С.34, 77-78) живили почуття власної етнічної приналежності політичною та протианглійською боротьбою. Допомагала географічна ізольованість острова. У цьому конкретному випадку територія, релігія, політичне та економічне життя компенсували втрату мови.

Існують винятки: інколи людина, заледво володіючи українською мовою, є національно свідомою. Однак, коли довший час Україна є державою, позиція таких "переконаних українців", що спілкуються на "общєпонятном", а своєю мовою німують, вельми хистка. Таким варто нагадати слова з роману Анатолія Щербатюка: "МОВА – єдиний засіб набути людських рис. Мова – втілення часу. Мова інтегрує решту почуттів в єдине. Байдужий до рідної мови – недоумок, що ревінням стрічає миску баланди в руках наглядача, і не бляшанка юшки повинна видобути почуття і згуки, а гулкий кийок по хребтові – звуки болю і зненависті, поки з німої горлянки не вихопиться перше слово, голос народженої свідомості, інакше повік залишишся мешканцем притулку для калік".

В Україні, яка силою історичних обставин була жертвою різних проявів лінгвоциду (мововбивство), необхідно знати не лише значення цього поняття, але й про його наслідки. Лінгвоцид – це свідоме, цілеспрямоване нищення певної мови, кінцевою метою якого є не геноцид (фізичне винищення певного народу), а етноцид (ліквідація цього народу як окремої культурно-історичної спільноти), винародовлення етносу. Лінгвоцид є передумовою масової денаціоналізації та манкуртизації: без нього неможлива втрата народом історичної пам'яті, етнічного імунітету, національної самототожності, а без цього, своєю чергою, не може відбутися асиміляція – поглинання одного народу іншим.

Маємо визначитися стосовно одного негативного явища, яке побутує в реальному житті під назвою суржику. Суржик – це мовна хвороба, що виникає внаслідок намагань носія української мови, переважно вихідця з села, пристосуватись до російськомовного міського оточення. Національну і соціальну природу суржику відображає сам термін, запозичений з

сільськогосподарської лексики, де суржик – "суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. і.; борошно з такої суміші". Перенесене на мовне явище слово позначає змішану мову, суміш двох мов, набирає негативного значення. Жалю гідний той, чия мова нагадуватиме "смєсь полтавского с ніжегородскім" (за Олексієм Сергійовичем Грібоєдовим).

2.2. Передумови формування українського етносу. Природні, духовні, соціально-економічні передумови формування українського етносу розкриті в філософсько-історичному трактаті **Олексія Братка-Кутинського**. Самобутність пояснюється за образним висловлюванням автора "сімома чудесами-загадками" етнотворення України.

1. Унікальна стабільність протягом десятків тисячоліть попри відсутність значних фізичних рубежів (гірських пасом чи острівного положення); попри перебування на шляху "великого переселення народів" та тиск тюркського субстрату, монгольську і згодом московську навалу. Аналіз традицій, способу життя, світосприйняття, мислення, свят, народної творчості, казок і міфів свідчить, що багатотисячолітній етногенез на терені України охоплює один сталий народ. Приклад: На Буковині біля м. Холм археологи знайшли пагорб, який звуть "Земляною книгою", бо він має десять напластувань- "сторінок" різних часів, починаючи від неандертальської людини. Археолог Петро Курінний (1894-?) твердив, що на землях України покоління людей виростає одне по одному і виснував тезу про спадкоємність, як основну рису української культури: культурна тяглість на українських землях не переривалась ніде, ніколи і тому вона багата, глибока, давня.

2. Неординарність місця формування українського етносу: планетарні чинники етногенезу. В основу покладена гіпотеза про структуру силового поля Землі, висунута на початку 1970-х рр. московськими вченими Н.Ф.Гончаровим, В.С.Морозовим, В.А.Марковим. Каркас Землі проектується на її поверхню у вигляді великих трикутників і п'ятикутників (щось на кшталт футбольного м'яча). Силові поля впливають на розвиток подій і процесів, які відбуваються на планеті: все живе, та й сама геологічна будова, пов'язані з вузлами і центрами системи. В центрах гігантських силових трикутників містяться усі відомі вогнища цивілізації. Київ знаходиться у центрі європейського трикутника, де наявні особливо чисті поля високих енергій. Тому, а не через "вигідне місце на торговому шляху з варяг у греки" тут утворився центр українського етногенезу. Це святе Місто з найдавніших часів було місцем проживання людей, які використовували космічну енергію для розв'язання земних проблем (святі, Вчителі,

цілителі, відьмаки й чаклуни). Мумії Києво-Печерської Лаври й нині випромінюють цілющу енергію.

3 і 4. Унікальні природні умови і, передовсім, грунти. Наддніпрянщина і Наддністрянщина – єдині у світі, де ширина чорноземної зони сягає 500 км. Фундатор науки про грунти **Василь Васильович Докучаєв** (1846-1903) сказав, що український чорнозем є "результатом надзвичайно щасливого і складного комплексу цілого ряду фізичних умов" і що в існуючих кліматичних умовах ніде на Землі навіть за мільйони років не зможе утворитись "такий благодатний грунт". З часу появи на земній кулі перших наземних рослин та перших тварин (Силурійський період) значний масив українських земель ні разу не був затоплений водами морів та океанів. Факт довгого перебування на цій території суші пояснює не лише родючість грунту, але й збереження найбагатшого генетичного фонду. Завдяки цьому Українська земля стала "Ноєвим ковчегом", звідки по новоутвореній суші розселялася флора і фауна.

5. Повна невідповідність надвисоких ідеологічних засад формування світогляду українського етносу примітивним умовам життя пояснюється тим, що поряд із всім живим тут проживали ще й вцілілі носії прадавніх знань. Гіпотетично, тут відбулася передача знань від рас, які змінювали одна одну на Землі. Рівний сучасному, коли не вищий, ступінь знань про світобудову був на терені України ще в кам'яну добу. Звідки? Предки наші були хліборобами, що, володіючи високими знаннями про світобудову, жили згідно з циклічними (від гр. цикл – коло) ритмами Космосу: відпочинок і роботу планували за річним, місячним, добовим циклами. Етнічне, а згодом національне мислення відлунюють у мові, обрядах, мелосі. Віра та світогляд наших предків давали їм певність у правильності буття. Вірили, що від обрядового дійства багато у чому залежить здоров'я їх самих, їхніх дітей, внуків і правнуків.

6. Етнічне багатство формування підрас арійців. Якщо більшість індоєвропейських народів сформовані з однієї-двох підрас, то український етнос формували усі п'ять нині існуючих: індоарії, пеласги, скитоіранці, кельти-гали, тевтонці-слов'яни. Можливо, етнічна мозаїка покладена в основі притаманної українській культурі поліфонічності. Одну із причин її багатства дослідники вбачають у специфіці традицій і, хоч як не парадоксально, в тривалій відсутності соціальної і національної свободи. Негативна дія інколи опосередковано породжує позитивну протидію. Фольклорно-самодіяльна та професійна культури у нас гармонійно співіснують, у той час, коли більшість високорозвинених культур втратила таку єдність під нашаруванням міської культури. Та поодинокий позитивний момент

блідне перед багатовіковою боротьбою за виживання на тлі тривалої відсутності власної державності.

7. З історичним поневоленням пов'язана пасіонарність української культури, ідеології, символіки та її прив'язаність до українських земель. Таких нищівних ударів і спроб тотального нищення та асиміляції не витримала б жодна з сучасних націй. Та пасіонарність – не лише страждання, але й місійна, ідейна скерованість культури на вирішення глобальних, планетарних завдань, що постають перед людством.

3. Зміст, головні напрямки і проблеми національно-культурного відродження України.

3.1. Визначення української культури, її феномен, структура, найважливіші риси та складники. Аналіз рівня розвитку всіх галузей і складових елементів української культури дозволяє визначити її відповідність аналогічним системам, найдосконалішим зразкам і моделям світової культури.

Існує неповторна мова ритму, символів, жестів та ритуалів в їх позалюдській повторюваності і неминучості. Суть того невловимого, але помітного у кожному культурному витворі національного колориту пояснює поняття менталітету[5] або, в українській традиції, "національної вдачі народу" (за визначенням проф. українського інституту громадознавства в Празі Н.Григоріїва). Під "українською психікою", вважав відомий український філософ та культурно-освітній діяч на еміграції **Олександр Шумило фон Кульчицький** (1895-1980),[6] розуміємо "ідеальний", тобто такий, що існує в думці усталений тип структури, що єднає розум, волю і серце, до якого так чи інакше належить більшість дійсних психік українців. На ментальність впливають географічний, расовий, соціально-історичний та культурно-морфологічний чинники (об'єктивні ознаки нації).

За **Всеволодом Голубничим** українська національна культура – це знання, примноження і передача всього того найкращого, що було сказане й створене в Україні та в світі про життя, його аспекти, його вічні істини і проблеми. Це все те, що українці збільшують і передають як свій національний скарб у спадщину, і що вони дають світові, цілому людству як свій власний неповторний внесок у підтвердження і пояснення життя у всіх його найрізноманітніших проявах. Визначення дає вичерпне розуміння не лише української національної культури, але й її місця у загальнолюдській.

Українська культура є головно культура більшості, материк – Україна. На місцях розселення витворюються її відміни: культура американських і канадійських українців, українців Зеленого Клину та ін. Вони живі, допоки їх носії почуваються українцями і духовно пов'язані з Україною.

Не існує чистої культури якогось народу. В кожний час культура складається із: збереженого власного минулого; щойно створених нових та

[5] Див. стор. 29 про менталітет.

[6] Психолог, низка праць у дусі цілісноструктурної психології з ділянки педагогічної характерології: "Риси характерології українського народу", "Геопсихічний аспект в характерології української людини").

асимільованих ззовні елементів. Національна культура України – самобутня, бо на арені тієї землі трансформувалися відмінні, надто віддалені за суттю культурні напластування, що творилися тут від зіткнення різних культур з прадавніх часів. Культура України асимілювала, адаптувала, щоб згодом віддзеркалити їх крізь призму власного світобачення. Культурні впливи і їх постійні перехрещення неминучі і є важливою передумовою культурного розвитку. Ними супроводжуються завоювання і еміграції, творення держав і торгівля, шляхи сполучення і моря. Найменш культурно розвиненими є відрубні народи. Культура українського народу завжди перебувала у контексті світового культурологічного процесу. Українці віками творили власну самобутню культуру, успадковуючи культурні цінності пращурів, творчо осмислюючи надбання інших народів. Вони не лише розвивали власну національну, але й зробили вагомий внесок у скарбницю світової культури.

Характерною особливістю української культури є її відкритість і стабільність, здатність сприймати і українізувати різні культурологічні впливи. Як слушно висловилася на зустрічі 9.09.2000 із студентами у Львівському університеті про мову відома письменниця, філософ Оксана Забужко (нар.1957): "Я не прихильник мовного пуризму. Мова сильна не тим, від чого захищається, а спромогою увібрати і перепустити через себе інші впливи, іншими словами, не імунною системою, а здоровим шлунком, здатним до травлення". Це стосується і культури. Відрубність ніколи не сприяла поступу. Саме постійний гарт на межі різнорідних впливів дав українській культурі впродовж своєї історії двічі відродитись і зберегти духовний генофонд нації в умовах колоніального гніту.

На українську національну культуру упродовж її формування та розвитку діяли впливи, кожен із яких захований у звичаях, обрядах, побуті, фольклорі, мовних особливостях як складник:

1) доіндоєвропейський: кам'яна доба – палеолітична культура та більш пізні неолітичні її відміни із досягненнями Трипільської культури включно: хліборобство (плуг, воли, ячмінь, просо, пшениця, приручені тварини); тип української хати (піч, посуд із випаленої глини з своєрідним орнаментом); знаряддя (рогова і камінна мотика, кістяний та дерев'яний серп), матріархат;
2) індоєвропейський: доба бронзи, від 2 тис. до Р.Х. – як прийшлі народи, ставши провідною верствою, принесли трипільцям свою культуру: патріархат, культ Сонця (Різдво, Великдень, Купала), певні обряди й звичаї (поховання на санях – марах), десяткову систему рахунку, мовну основу всіх європейських мов;

3) праслов'янський (скити, сармати, алани, роксоляни й алтайські народи): широка патріархальна родина – підстава суспільної організації; політичні та оборонні центри (городища); віча, як форма правління та дружини, як засіб оборони; риси характеру (волелюбність, гостинність, відвага, брак згоди, музичність, бажання до пиття, чеснотливість і вірність жінок); мова, ;
4) балканський (спільність у культурі із балканськими народами – сербо-хорватськими);
5) іранський (можливо, зовнішність таджицьких дівчат та їхня схильність до заплітання волосся у кіски-дрібушечки, характерна і для українок);
6) алтайський (тюрки, хозари): зовнішні ознаки (оселедець, гоління волосся, танок навприсід, толерантність як риса характеру); слова ("боян" – алтайське, а "козак", "отаман", "осавул", "кошовий", "майдан", "чайка", "каюк", "китайка", "шаровари", "аркан", "гарбуз", "чабан", "чума", "яр" – тюркське);
7) античний (слова римського походження : "тополя", "черешня", "оцет", "вино", "коляда");
8) германський характеризується періодичністю дії: (за передхристиянських часів слова: "князь", "дума", "шолом", "мито", "хлів", "тин", "колодязь"; у II ст. готи і пізнання через їх місіонерів християнства: "скло", "котел", "дошка", "церква", "піст", "піп", "хрест"; вікінги у княжих дружинах: імена, усна словесність, елементи військового устрою і права: "стяг", "варяг", "щогла");
9) візантійський (синонімічний прийняттю християнства);
10) західноєвропейський (від княжих часів зумовлений участю представників у хрестових походах, поширенням латини, припливом німецьких колоністів, міським самоврядуванням. Від XVI ст. цей вплив зростає).

3.2. Завдання і напрямки національно-духовного Відродження України в сучасних умовах. Українцям притаманне гармонійне, "земне" ставлення до довкілля. Взаємодія з природою, все ласкавою і щедрою до нас, українців ("Земле, моя всеплодющая мати…") перетворилася на архетип колективного українського несвідомого. Швидка зміна довкілля призводить до втрати ґрунту під ногами етносу, знищення мікрокосмосу людини, природних зв'язків. То не лише безпосередньо загрожує життю, але й тягне за собою відчуття втрати Батьківщини, психологічного дискомфорту.

Руйнація природного довкілля за 300 літ російської колонізації, особливо в радянський період – злочин стосовно автохтонного населення не

менший, ніж міграційна політика та заборона мови. Це призвело до виникнення песимістичних психо-поведінкових настанов, програмування на невдачі. Знищення лісів у Карпатах, поховання питомо козацьких теренів серця України під товщею штучних морів, забруднення рік, отруєння землі військовими відходами та пестицидами, бездумні меліоративні роботи – процес, апогеєм якого стала Чорнобильська катастрофа, свідчить про те, що радянський режим поводився в Україні, як чужинець і окупант. Необхідно відновити чуття господаря на своїй землі. "...Станем, браття в бій кривавий від Сяну до Дону, в рідній хаті панувати не дамо нікому".

Вивчення національної культури – важлива умова державотворення України, її духовного відродження. Провадяться наукові дослідження, видаються фундаментальні праці, монографії. Однак згубно впливає на життєдіяльність культури відсутність єдиної національної політики в цій галузі. На державному рівні не маємо об'єктивної оцінки не тільки славетним, але й ганебним подіям минулого.

Актуальним лишається гірке Кобзареве: "Згадайте праведних гетьманів: де їх могили? Де лежить останок славного Богдана? Де Остряницина стоїть хоч би убогая могила? Де Наливайкова? Нема! Живого й мертвого спалили...". Через відсутність сув'язі минулого із сучасністю культурний процес із органічної цілості, що виростає послідовно й поволі, розпадається на ряд блискучих, один від одного незалежних періодів. Діяльність визначних особистостей національної культури гасне у нашій свідомості, подібно до метеоритів. Дошкульно діє клаптиковість знань і фрагментарність засвоєння інформації.

Ще **Максим Рильський** (1895-1961) застерігав: "Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани".

Українці – неперевершені творці нового. Незаперечні їх успіхи у галузі пластичного мистецтва (О.Архипенко), письменницької творчості (Коцюбинський, Стефаник, і сучасники – Дімаров, Гуцало, члени літ. груп "у-Ба-Бу" "ЛуГоСад-у"), театру (Курбас, сучасні пошуки Театру у кошику: "Білі мотилі і залізні ланцюги", "Украдене щастя" - режисерська робота Ірини Волицької), мистецьких акцій ("Текстильний шал"). Ми на рівні з Європою.

Водночас позбавлена традиційної основи (характерного для кожного українця зв'язку із землею) авангардовість має тимчасовий, скороминущий характер. Факти культури повновартісні через закоріненість у національній культурі. Відсутність баласту традиційності, що нібито полегшує сприйняття нових ідей і творить сприятливий ґрунт до нового, насправді небезпечна. Українці легко переймають нові форми у межах культури та

в усіх ділянках громадського життя, пристосовуються до обставин, і, під їх тиском, швидко звикають до того, із чим доводиться жити. Духовна рухливість породжує пристосуванство і навіть мімікрію (прагнення будь-що не ,22 виділятися на загальному тлі). В умовах демократичної таобезгр шівної свободи стираються збережені навіть за часів найжорсткішого тоталітарно-імперського тиску національні риси. Це – причина як масової еміграції, так і "внутрішньої еміграції" – збайдужіння. Перепинити цей процес має культура.

Загальновідомим стало твердження про тавро трагізму, яке нібито виділяє українську національну культуру. Трагічна доля не минала жодного із народів. Тму в нашому зростанні не має бути нот зневіри. Розвиткові культури властивий певний об'єктивно зумовлений ритм. Як десятиліттями не бачимо досягнень власної культури: не перевидаємо Бориса Грінченка чи Івана Нечуя-Левицького, не ставимо опер Лисенка, не розвиваємо кіномистецтва і не демонструємо існуючих перлин українського кінематографу (російськомовне озвучення фільму "Лісова пісня" по телебаченню о першій годині ночі виглядає блюзнірством), то їх забувають уже не окремі люди, а цілі покоління. Вони культурно окрадені.

Як в такому разі сягнути цілості? Замовчуючи, приховуючи багатства своєї культури, ми на міжнародній арені маємо вигляд заможного скнари, який у скрині тримає добротні шати, а на людях з'являється у рам'ї. Цим породжуємо у світі думку про нашу духовну, якщо не убогість, то досить скромну спадщину. Звідки ж їм знати, що в минулому крім Шевченка та кількох поетів у нас було їх багато, а до того ще й філософів, композиторів, науковців, спортовців, якщо ми самі про них не пам'ятаємо.

Настановою до дії нам стануть слова письменника **Валерія Шевчука** (1939 р. нар.), сказані на ювілейному заньківчанському вечорі 14.11.1999: "...все життя здійснюю Велику Мандрівку, щоб побачити і пізнати Україну. Об'їхав сотні міст і містечок. Свої люди, Кам'янець, Кременець, Чернігів – цілий пласт літератури. Далі пішов у мандрівку століть. І побачив, що Україна безмежна і така бездонна, що життя не вистачить. А ми знаємо безмірно мало. Нам же подавалося лиш вершечок айсберга, добряче поцюканий сокирами. Вирішив: віддав би усі сили, щоб відкрити ту Україну. Зможемо показати свої культурні набутки, свою культуру полюбимо. Митець не мусить зачинитись на власному хуторі. Треба пізнати світову культуру, а потім зважитися до власного творення. Коли бібліотеки сповняться власною літературою, а та література стане часткою нашого серця – ми станемо горді. Горді не через чванство (як у великоросів), а тому, що будемо самі собою."

Література

1. Голубничий В. Суть української культури і українська культура в діаспорі. - Торонто, 1965.- С. 10
2. Гончаренко М.В. Українська культура серед інших культур світу // Слово і час. - 1991. - N 5. - С. 77-82
3. Григоріїв Н.Я. Українська національна вдача. - Вінніпег-Манітоба, 1941.
4. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація - Дрогобич: Видавнича фірма "Відродження", 1994. – С.72-73.
5. Кульчицький О. Світогляд українця // Українська душа. – К., 1992. - С.48
6. Масенко Л. Мова і політика. - К.: Соняшник, 1999.
7. Чижевський Д. Філософія і національність // Основа. К., 1994. - С. 105.
8. Щербатюк А. Повернення пожади. - Львів: газ. "Нескорена нація", 1994
9. Джеджора О. Історія європейської цивілізації. Ч. І. До кінця XVIII століття. - Львів: Вид-во ЛБА, 1999
10. Ліндсей Дж. Коротка історія культури. - Т. 2. - К.: Мистецтво, 1995. - С. 77-92
11. Мірчук І. Історія української культури. - Мюнхен-Львів: Український Вільний Університет. Серія: Підручники, 1994. - Т. 14\15
12. Огієнко І. Українська культура. - К.: Довіра, 1992

ТЕРМІНИ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ: антропогеографія; артефакт; архетип; асиміляція; вандалізм; геноцид; геополітика; гомо (Homo Sapiens; Homo Ludens; Homo Vaber; Homo Agens); еволюція культури; ерудованість; етимологія; етнографія; етнос; етноцид; звичай; квант; лінгвоцид; ментальність; мімікрія; модерна нація; нація; пасіонарії; патріот; правило; прецедент; світова культура; світогляд; семіотика; стиль; страт; суржик; техніка; традиція; унікальність; українська національна культура; факт культури; хронотоп; цивілізація; шовінізм

Іменний перелік згаданих в розділі осіб:

Андрухович Юрій;
Бенуа А. де;
Бодлер Шарль;
Братко-Кутинський Олексій;
Вагилевич Іван;
Вагнер Ріхард;
Вейнінгер Отто;
Віко Дж.;
Гассет Хосе Ортега-і-;
Гегель Г.В.Ф.;
Гердер Йоган Готфрід;
Головацький Яків;
Голубничий Всеволод;
Грім (брати);
Гумбольдт Вільгельм фон;
Данилевський Микола;
Демокріт;
Докучаєв Василь;
Еліаде Мірча;
Енгельс Фрідріх;
Забужко Оксана;
Каган М.С.;
Кант Іммануїл;
Катон Марк Порцій;
Клакхон К.;
Коллар Ян;
Костомаров Микола;
Кребер Альфред;
Кубійович Володимир;
Куліш Пантелеймон;
Курінний Петро;
Леві-Брюль Люсьєн;
Леві-Строс Клод;
Локк Джон;
Лотман Ю.;
Маланюк Євген;
Малиновський Броніслав;
Манчіні С.;
Маркс Карл;

Мірчук Іван;
Новаліс (Фрідріх фон Харденберг);
Павличко Дмитро;
Полібій;
Потебня Олександр;
Пуфендорф С.;
Рильський Максим;
Рождественський Юрій;
Рудницький Степан;
Руссо Жан-Жак;
Сковорода Григорій;
Тайлор Едуард Б.;
Тойнбі Арнольд Джозеф;
Уайт Леслі;
Флоренський П.О.;
Хвильовий Микола;
Ціцерон Марк Тулій;
Чижевський Дмитро;
Шафарик Павел Йозеф;
Шашкевич Маркіян;
Шевченко Тарас;
Шевчук Валерій;
Шеллінг Фрідріх-Вільгльм-Йозеф;
Шіллер Фрідріх;
Шлегель Август Вільгельм;
Шлегель Фрідріх;
Шоу Джордж-Бернард;
Шпенґлєр Освальд;
Шумило фон Кульчицький Олександр.
Щепанський Я.;

Львівський державний інститут фізичної культури

кафедра українознавства

УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА КУЛЬТУРА

Розділ І:

Теоретичні основи культури

Конспект лекцій для студентів 1-го курсу

Уклала:

Олена Мирославівна ПАДОВСЬКА

кандидат мистецтвознавства

Літературне редагування та коректура – Наталія Недашківська

Технічне редагування і верстка – Борис Корпан

Підписано до друку 01.11.2001.

Формат 60x80/16. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times.

Друк Risograf. Умовн. друк. арк. 1,2. Обл. вид. арк. 1,5.

Наклад - 100. Зам. 11/01

Видрукувано ПП Бодлак

79070, Львів, вул. Хоткевича 42/18

тел. 21-71-16, 35-13-42